Тувинская республиканская
БИБЛИОТЕКА
им. А. С. Пушкина

Бүгү чурттарнын пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва өбкомунун, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

1990 чыл
июнь
5
вторник
№ 128 (14328)
1925 чылда үнделеттинген
Өртээ 3 коп.

Кызыл хоорайда Валентина Дубининаның дашчылар бригадазы ийи түс өг-бүле чурттаар иштин чуртталга бажының туубудан кылып турар. Олар ону эрткен чылын октябрьда таваан салып эгелээн. Ам бешки каткa чедир кыла берген. Оозун бодаарга, ажылы шуудаашкынныг. Тудугжулар эрткен айда тудуг-монтаж ажылдарының планын 106 хуу күүсеткен.

Бригадада чээрби беш тудугжу ол иштин чуртталга бажының бо чылдың сентябрьда кылып доозар сорулгалыг. Дашчылардан Николай Родиниң, Күжүгет Александрны, Виктор Суваңпутту болгаш оон өске-даа тулугжуларны ажылынга кызымак деп мактап турар.

ЧУРУКТА: бригаданың шеңгүннериниң оң талазында бригадир Валентина Дубинина.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотозу.

БОРА-ХӨЛДЕ МЫНДЫГ

СЭКП-ниң XXII съездизи аттыг совхозтуң Бора-Хөлде Альберт Хапылак удуртқан бригада 4 звено боон алган ажылдай турар, мында 20 механизатор бар. Коллектив ам 1350 гектарда кызыл-тасты чажып турган. Планы—1650 гектар. Оон аңгыда, 635 гектар арбай, 400 гектар сула тарыр планныг.

Дөртей Саттың звенозу 735 гектар черни анларган. Иштизи-биле 750 тонна кызыл-тасты, арбайны совхозуна дужаар планныг. Олег Кара-Сал биле Алексей Ооржактың звенолары чүткүлүг ажылдан турар. Галина Саттың звенозу сорт участогунда 300 гектар шөлдүг, оон чартымында чингетараанны тарааны, бир гектардан 7 центнер дужүттү алыр.

Бригадада ямзы-бүрү маркалыг 12 трактор үреленишкин чокка ажылдап турар. Кымварчаар түүлдери база четир. Чарыштың түңнелиндө 7 хонгаш-ла үндүрери, шалыпчыларны шаңнап мактаары чаңчыл болган. Поварлар Наталья Ховалыг биле Айлан Сат механизаторларга амдан-сүзүннүг чемни кылып берип, Зоя Сат биле Екатерина Саая олар чүнар-бажыңны доктаамал чылыдып турар. Ынчалзада агиткультбригаданың, кожер киноөөн кажан кээрин маңнаан, шылай бергеннер.

Арагачы ДОНГАК.
Чөөн-Хемчик район.

Дүжүт алыр дизе
ХҮН, АГААР БАР, А СУГ...

Бо эрткен кыжын бистин районуң девискээринге хар кылын дүшкен-даа болза, час эрте дүшкен, хар март айда-ла эрээн. Оон соонда чаъсчаашкын мырыңай чок болган. Оон хараазы-биле амгы үеде районда байдал парымдап, от-сиген оңган-суксан эгелээн. Шак мындыг берге байдалды өөренип көргеш, районнуң улусчу контроль комитеди суггаттыг черлерин совхозтар канчаар ажылган турарының дугайында бо чоокну үеде массалыг хынаданы кылган. Анаа ажылагыйларда улусчу контроль белүүткериниң даргалары, штаттан дашкаар хөй санныг активтер киришкен.

Районда суггаттыг төлдер 3557, оон иштинде тарылга шөлү 2944 гектар. Ол черлерин суггаар талазы-биле Кок-Тейниң бот-орулга-чарылгалыг участогу база совхозтар-даа ковчуг четпес ажылган турар. Оон хараавыдан сөөлүг каш чылдарда суггаттыг черлерден тарааның, могаанның болгаш картофельдың дүжүүдү суггат чок черниң-биле барык дөмей болуп артышаан, а чарыгдаа улут. Күрүнеден хөй акша-хөрөңгини үндүрүп турган, совхозтарда насос станцияларын тудуп, ажыглалда киргген. Оон ажыглалы кандыгыл? Багай. Чогуур үезинде сеңгеп белеткевес-тир. Бот-орулга-чарылгалыг участок бо чылын насос станцияларын дыка орай белеткеп эгелээн. Эн ылаңгыя «Совет Тыва» совхозтуң Чеди-Пашта насос станциязын (участок удуртукчузу В. Попов) апрель 30-де ажылдадыр дугайында кезээ чарган, а херек кырында ону май айының ортаа үезинде ажылдадып эгелээн. Ук совхозтуң директору Б. Монгуй-оол станцияны чогуур үезинде ажылдадыр дугайында айтырыгны районуң удуртур органнарынга база бот-орулга-чарылгалыг участоктуң удуртулгазының мурнунга ваш удаа тургузуп келген. «Улут Октябрь» совхозтуң суггарылга системазының насос станциязының мотору кыжын үрелген. Оон уламыдан Сарыг-Бүлүңге шөлдү совхоз чүүле май 20-де суггарып эгелээн. Кайы хире үнелиг үе өрткен-дир ве? Насос станциязын чогуур үезинде белеткевээнинден «Бурунгаар» совхозта огород суггаар суг бөзин чеңишпейн турар. «Енисейде» суг дамчыдар хоорэ үрелген. Ол шыкаш Бояровкада насос станциязын базала ей-шаанда белеткевээн. Бот-орулга-чарылгалыг участок чаштырын суггарар дерилгелерин септээри-биле совхозтарга дузалашпаан. Улусчу контрольчулар хыналда кылып турар. Үеде бот-орулга-чарылгалыг участоктуң девискээринде «Енисей», «Ленинчи орук» совхозтар[illegible]

регатка хол безин дегбээн турган.

Суггарылга дээш эң кол харысалгалыг эштер —совхозтарның база бот-орулга-чарылгалыг участоктуң удуртукчулары насос станцияларын, техниканы база суггаттыларны өй-шаанда белеткеп алыры дээш хемчеглер албаан. Оон түңнелинде иштин районда суггаттын деннелин аажок куду. «Улут Октябрь», «Бурунгаар», «Кызыл түк» совхозтар суггарылгаже майның бирги чартымында кирбээн. А ол дээрге суггат талазы-биле эң үнелиг үе-дир.

Амгы үеде районуң ажылагыйларында база бот-орулга-чарылгалыг участокта чаштырып суггаар 20 агрегат бар. Боларны шуптузуп белеткээн, ажыглаар болза, эвээш эвес күш-түр. Эрткен чылын каа-хемчилер иштизи-биле багай эвес дүжүт алган. Чаъсчаашкын шору болган. Азы ол чорук механизаторларны, суггатчыларны оожургадыпканы ол бе? Хөй күш, хөрөңги үндүрүп турган, эки дүжүттү ап болур бис. Бо дугайын чер ажылы-биле холбашкан улус билир.

Каа-Хемниң ажыл-агыйларының бирээзинде-ле 2-3 кижи майның ортаа үезинге чедир чер суггарын ажылдап келгенин түңүн-биле таймылбырлаарыг? А «Бүрен» биле СЭКП-ниң XXV съездизи аттыг совхозтар амдыгаа чедир суггатче барык кирбээн. «Совет Тыва» биле «Ленинчи орук» совхозтар черин шору суггарын турар. Районуң улусчу контроль комитединге айтырыгны чугаалажып көргенинің соонда харын Бояровка суурның чанында агрегаттар эрээн ажылдай берген.

Майның 18-ке чедир район суггаттын планын үүгле 30 ажыг хуу кылдыр күүсеткен. Хол-биле чер суггарып турар улус районда өөрөн дээрзин үстүнде чижектер-биле айытқан мен. Оон бир чылдагаанны болза, суггатчыларны өөредип белеткеввээн. Суггарылганың бот-орулга-чарылгалыг участоку ажылчыннарын семинарын безин эрттирбээн. Биске берген медээзин ёзугаар алырга, бо чылын 64 суггатчыны белеткээн бис дээш, а херек кырында ону хынап көөрүвүске, эвээш каш-ла кижини өөреткен болган. Кымны мегеден турары ол? Кандыг үзел-бодалдыг улус мындыг болурул? Суггат дээш дорт дарылаар ужурлуг эштер шак мынчаар ажылдап турда, ам кандыг түңнел турар боор. Бир эвес арык-бугаларда суг келбээн болза өске херек.

Шын харын үстүндө командылап удуртур арга ам эргижиреэн, ажыл-агыйлар, коллективтер бот-башкарының ажылдаар ужурлуг дээр бис. Ол хөп. А бир эвес улусчу контрольчулар бо айтырыгны [illegible]

ралынга чугаалашпаан, чогуур эштердеи негевээн болза, районда суггат кандыг байдалдыг болур ужурлуг-дур? Хыналда сөөлүнде «Енисей» совхозта суггатчыларның саны 10 четкен. Бот-орулга-чарылгалыг участоктуң 3 агрегады база ажылдап эгелээн.

Часкы хүн бо хире изидин турда, арык-бугаларже суг шаа-биле үндүрүп, суггатты организастан болур арга турда-ла, олче кичээнгей салбаанны дээш районуң улусчу контроль комитеди бурулуг кижилерге харысалга онаап, бар четпестерин доп-дораан чайлаарын негээн.

Районуң ажыл-агыйларының удуртукчулары, чер ажылының специалистери бо чоокну үеде чаъс чагбас деп түүнин эки билир, изиг хүндеи өөт-сигенинг-даа, чашкан тараанын-даа үмүжү саадаан, кыдамдап чыдар дээрзин карааа-биле көрүп турар, а арык-бугаларда суг шаа-биле бар. Үнүштүн өзүлдезинге эң чугула түүлдерин хүн, агаар четкир, а суг эвээш, барын четче ажыглавайн турар. Чүге? Кымга, чүге мынаын олурар бис?

Климентий ОЧУР-ООЛ.
Районуң улусчу контроль комитединин даргазы.

ҮЕНИН СУДАЛЫ ДҮҮНЗ

Бухгалтерлер семинары

Тыва АССР-ниң агроүлетпүр эвелелиниң организастаалы Тес вонада совхозтарның улут бухгалтерлериниң семинары эгелээн. Ол семинар бир неделя уламчылаар, 36 шакка көрүүген лекцияларны планнаан.

Семинар «Агроүлетпүр секторунуң экономиказынга эле тургустуунуңгы» деп темага болуп эртер. Анаа Сан-хөө, Социал-хандырылга министерстволарының, күрстрахованиеге черниң база агроүлетпүр эвелелиниң кол-кол специалистери лекцияларны номчуур.

Арында болган өөрү дугайында хоолдуларга хамаарыштыр тускай өөредилгени база чорудар.

БӨГҮН

Пленум ажылын эгелээр

Культура ажылдакчыларының профэвилел обкомунуң III пленуму болуп эртер. Анаа обком өөрү-биле чалаттырганнар киржир. «Профэвилелдериниң чаа Уставының төлевилелиниң дугайында» айтырыгны чугаалажыр. Пленум «Мөңгүдек» аалчылаар бажыңынын залында болур.

Пленум чугаалашкан айтырыг талазы-биле тускай доклаалы хүлээн алыр.

Бойдусту камгалаар

Кежээннин 18 шак 20 минута турда «Азия төөгү» деп телевидение программазында «Бөгүн — Долгандыр турар хүрээлелдя камгалаарының делегей хүнү» деп рубриканың аалаа-биле тускай темага Тыва АССР-ниң Бойдуу камгалал талазы-биле күүгне комитединің кылдыс начальниги Олег Иванович Гаврилов чүве чугаалаар. Анаа үүгле бойдус дугайында эвес, а төтчеглекчилер-биле демисел дугайында чугаа база болур.

СОВЕТ-АМЕРИК ДЭЭДИ ДЕҢНЕЛГЕ ЧУГААЛАЖЫЫШКЫННАР

ВАШИНГТОН, июнь 4. (СЭТА). Кэмп-Дэвидте президентилер резиденциязында боов турган совет-америк чугаалажыышкыннарга М. С. Горбачев биле Дж. Буш делегесийнин аймык чок чоруунга, бирги эзлчегде, чустус девискээрлерге хамаарышкан айтырыгларны чугаалашканнар. Афганистан, Камбоджа, Куба, Никарагуа, Сальвадор, Индия болгаш Пакистан база Чоокку Чөөн чүк дугайында айтырыглар кичээнгейнин төвүүне турган.

ССРЭ-ниң Президентизи АКШ-ка күрүне аян-чоруун кылын чоруп турган үеде Москвага болгаш Вашингтонга ийи чурттуң культура-информация төөгери ажыдар дугайында, ССРЭ биле АКШ-тың кызыгаар албан черлериниң аразында кады ажылдажылга дугайында, «Совьет лайф», «Америка» журналларының тиражтарын көвүдедир дугайында дутуржулгаларга ат салдынган.

ССРЭ-ниң АКШ-та ыстын черниге америк элээн хөй ажыл-херекчи бөлүүткериниң болгаш совет министерстволарының төлээлекчилериниң кады ажылдажылга дугайында документилерге ат салганы ийи күрүнеңиң хайызынга-даа ажыктыг харылзааларны калбартырынга чугула базым болган. Чаңзо, Казахстанда нефть тывыштыг черни ажылдап кылырынга «Шеврон оверсиз» корпорациянны киргиттирер, «Ибм уорлд трейд» корпорация совет школаларга 13 муң компьютерни чорудуп бээр дугайында дутуржулга кылдынган.

Дээди деңнелге вашингтон ужуражыышкыннарының сөөлгү түнней хүнү келген. ССРЭ Президентизиниң автомашиназы Ак башкага фоокшулаа келгеш, М. С. Горбачевка байыр чедирип, хүндүледдиг ёзугуун илередир дээш мунмуш кижилер Ак башкының чанында кудумчуларга доллар чыгны бергеш турган.

М. С. Горбачев биле Дж. Буш Ак башкыга каттышкан парлалга конференциязын эрттиргеш.

Оон соонда үдээшкиниң байырлал ёзугаалы доостурга, М. С. Горбачев болгаш ону үдеп чоруур кижилер вертолёттарга олурупкаш, Эндрюс авиабазаже ужупкан.

СЭТА-ның корреспондентизи: «Михаил Сергеевич, Вашингтондан кандыг сеткилдеввүүг чорунтулар» деп айтырарга, ол: «Коңчут эки, чүге дээрге ажылывыс түңнелдиг эки болду» деп харылаан.

• • •

ССРЭ-ниң Президентизиниң АКШ-ка күрүне аян-чоруу уламчылаар, ол Миннеаполиске болгаш Сан-Францискога баар.

ССРЭ-ниң Президентизи М. С. Горбачев ол-ла хүн Миннесота штаттың пайысылады Миннеаполис хоорайда чеде бергеш, Штаттың губернаторуу Р. Перпич совет аалчыга алдар болдуруп, эртенги шайлаага кылган.

ССРЭ-ниң Президентизи ол хүн ажыл-херекчи бөлүүткериниң төлээлекчилери-биле ужуражкаш, оларнын сонуургаан турар айтырыгларынга харылаан. Оон соонда ол совет-америк ноян экспедициялың киржикчилери-биле ужуражкан болгаш бистин чуртувустуң организациялары, бүдүрүлгелери-биле үр үеде кады ажылдажылганы дугайында боттандырып келген «Контрол дейта» компаниянның конторазынга чорган.

АРЕНДАТОРЛАР СЪЕЗДИЗИ ДООЗУЛГАН

ССРЭ-ниң арендаторлар болгаш хуу бүдүрүлгечилер эвелелиниң бирги съездизи июнь 3-те Москвага ажылын доозакан. Оон ажылынга бүгү эвелелдешкен республикалардан 720 делегат киришкен. Эвелелдиң президентизиге ССРЭ-ниң улус депутады, ССРЭ-ниң ЭА-ының корреспондент-кежигүү П. Г. Бунич, а күүсеңги директорлуг удуртукчузунга И. М. Баскин соңгуткан.

Арында шимчээшкин сеңгү каш чылда чуртта кончуг калбаргын. Улус ажыл-агыйының ямзы-бүрү адырларынга чорутқан саная-онаа салышкынны күрүне бүдүрүлгелериниң 60 хуузунуң арендаа керээзинче шилиир аргалыг болганын тодаргаан. 25 хуузу ам дээрезинде аайын тыпкайн турар, а 14 хуузу шуут удурлаанган.

Экономиктиг чаартылгаларны боттандырарынга саат ужураштырып турар түүлдер эвээш эвес. Амгы үеде арендалыг коллективтерниң түүгле 4 хуузу бүдүрген продукциязын достуу-биле сайгарар аргалыг. Чиг эт болгаш дериг-херекселдер-биле хамаарылга кончуг шарын айтырыг боов турар. Арендаторларның 25 хуузу ол түүлдерни «чаа рынокта» тыптынып ап турар. Арендага кайы адырның кандыг бүдүрүлгелерин дужаан болурул дээр дугайында тодаргай хамзы ам-даа чок. Үндүрүг оналыкшыны база-ла бүзелиг боов артышаан. Төнчүткен тарифтерге болгаш шалыкны арендаторларга алдадан турар, а чер-черде эргечагырга органнары ямзы-бүрү боттарының туразы-биле үндүрүп турар.

Съездиниң хүлээн алганы түүнней резолюциязында эвелелдиң кежигүннериниң эргехоойлу камгаланы боттандырар хүлээлгелиг юридиктиг консультация ийдевин турган-зар деп шинтпир хүлээн алдынган.

Съезд ССРЭ-ниң Президентизи М. С. Горбачевка кыйгырыгны хүлээн алган. Арендаа болгаш хууда бүдүрүлгечи ажыл-чорудулга дугайында эвелел республика хоойлуг ажылдан кылырын дүргедилерин арендаа харылзааларының хөгжүлдези негеп турар деп ында айытқан.

Эвелелдиң ийги съездизин 1991 чылдың май-июнь айларында чыылдыр деп шинтпир хүлээн алдынган.

(СЭТА).

ХӨГЖҮП ОРАР ЧАА ФЕРМА

СЭКП ТК-ның (март 1989 ч.) Пленуму эрткенден бээр бир чыл ажыл турар. Ол үеним дургузунда кодээниң чурттакчы чому амгы аграр политиканың кол утланышкынларын амыдыралга боттандырыр, мал, чер ажылынга өг-бүле, арендалыг звено, ам кооперативтерни организастаан эгелээн. Республиканың ажыланы черлериниде мурнакчы дуржулганың ажыктыын биле берген арендаторлар звенозуң, бригадазың азы кандыг-ла бир кооперативтерни чижекке киирип-даа болур. Олар чурттуң Аъш-чем программазын шинтпирлежиргеге үлүүн киирип турарлар.

Чөөн-Хемчик районда семиртилге утланышкынныг «Тыва» совхоз ажыл-агыйны аңгы-аңгы хевирлиг чорудуп турар. Дузалал ажыл-агыйны сайзырадыр сорулга-биле дирекция 1988 чылдан эгелеп, Хакасияның ажыл-агыйларындан симменталь уксаанын молдургаларын садып ап, оларны семиртилгеге малыңдан аңгы кадарын турар. Иштизи-биле симменталь уксаалыг 101 ийекти хоочун кадарны Эрес-оол Тюлюш биле оон дузалакчызы Борис Монгушка хүлээдип берген. Ажыл-агыйның иштинде чаа тургустуунуң турар фермазы ам тева-даяжылар «Чимис» деп адаа турар. Оларның турар чеви Тева-Хая— Сүт-Хөл оруунда ыраж эвестe хавак баарында. Ферманың саанчыдары 5 кижи. Оларның турлаанда ийи өг болгаш бир вагончуташ бар. Саанчылар суурже чаныг турар. Бо хүннерге чедир 65 хунаажын ооладаан. Сагдыгаан сүттүң чамдыкызын Чаъсаанның сүт заводунче, артканын суурнуң уруглар сады, столоваязынче, хову-трактор бригадазынче чорудуп турарлар.

— Фермаавыс чаа-ла шуудан эгелээн. Бүгү чувени хол-биле кылып турар бис. Черле мынчаш, ажыл берге-даа болза, кижи бүрүзүнүң сонуургалы улут. Чогум амдыызында совхозтуң удуртулгазы-биле керээ-даа чарып албадывыс. План-даа албаан бис. Ынчалза-даа сүттү бидонларга саап кааръыска, машина-биле Чаъсаанже база боттарывыстың хереглекчилеривис алган баар. Ажыл-агыйга сүт четчип турар. Ам сүт-саан улам эвбээри чугаажок. Ынчан хойтпакты-даа ковүдедир кыза бээр бис—дигеш, саанчы Фаина Калзановна Тюлюш аяктарга хойтпак кудун сунмушаан, таваакта хонг чигирин, хойтпактыг саваны биче чоокшуладыр сала каанты.

Шынап-ла харын, хөөредил-даа канчаар, хайындырган сүттен кылган хойтпактың чаагайын кандыг дээр. Дуржулгалыг хоочун саанчылар Фаина Калзановна, Шончалай Дуран-ооловна Тюлюштер саанчыларны башкарын турарын чугаа кадмына биле алдым. Аныяк саанчылар оларның дуңмалары болган кеңээттери.

Шончалай Дуран-ооловна болуунуң болаалдарын мынчаар илередип-дир:

— Амдыызында биске ажыл-агыйдан кандыг-даа план бербейн турар-даа болза, чоорту алыр аваар бис. Ам-даа индетеривис бы-заалаар. Фермаавыс эргелекчизи Кара-кыс Дүктүг-ооловна Куулар докторамал кээ турар. Кол зоотехник Эрес-оол Чигжитович Куулар база. Ынчан кээрге, биске келир үеде тускай зоотехник база херек аваар. Шупту чувени баш бурунгаар саная өөренгеннер чугула апарган.

Амгы үеде ферманың турар девискээринде өзүт эвээжээн. Июнь айның баштайгы хонуктарында Улут-Хөндергейниң Ак-Хемде чайлаанче көжериге өг-бүле фермазының кежигүннери белеткеп турарлар. Баштай аваа кажаа, бажыңбалгат турар ужурлуг. Совхозтуң тускай эргемнигларга ферманың турлаан кылырыбиле тускай хемчеглерни чорудуп эгелээн.

Чаа төрттүүгеп бызаалардың чаптанчыг, чараштаан кандыг дээр. Чадагай кажаа кыдынынга хүн караанга таалаан дег, кегженип чыткылаар. Оларны 26 чыл дургузунда механизаторлар, комбайнерлер келген Спирин Калчаанович Тюлюш кадарын турар. Оон келир үеже боллдарны база-ла үстүнде саанчылар-биле дөмейин чугаалашкан билдим.

«Деминг сааскан тева тулун чиир» деп коонуун үлегер чугаазы шынныг. Мен хуумда үк ажыл-агыйда чаа-ла хөөнүн орар «Чимис» фермазын сонуургаан, келир үеде арендаторларның база бир коллективи болу бээрине чигзинмес мен. Олар малдың продукциязын элбедип, күрүнете хөй, сава сынмас сүттү сада бээри чугаажок.

Вячеслав МОНГУШ.

Ажыглалга кирер тудугларда

УЗАМДЫККАН СПОРТ КОМПЛЕКИЗИ

«Совет Тываның 5 чылы» стадионуң чанында спорт комплекизинин тудуу— узамдыгын барган тудугларның бирээзи. Оон доостурунуң хуусаазы он чылдарның нүүрүн көрүп турар. «Кызыл тудуг» эргелелинде анаа-ажылдаваан бригада ховар. Ында ам бо хүннерде Владимир Дамбарның удуртқан бригадазынан он шаа кижи ажылдап турар. Оларның чамдыктары-биле ужуражып чугаалажыр аргалыг болдум.

Ук тудугну чылдан чыяе чылырып турар аразында төлевилел эргижирен, чаартылыг кыдыр ужурга таваржып турганын тудугжулар хомудан чугаалажып турдулар. Ону катап чаартып төлевилээринге хөй түүнүг акша-хөрөңгилиг үнгеен билдингир болбайн аан.

Корреспондент-биле ужуражаш, шуут-ла шыжыгып, шугулдаары-даа бар боор чорду.

— Солун ажылдакчыны биске түүн-биле дузалап шыдаарыл — деп, мастерлиг хүлээлгезин күүсеп турар Олег Галактионов дээрзин мөгө-биле ужуражылгага таврзынмаан хөөнүн дораан илередти. Аныяк мастер, адыг болу, Красноярскының политехникти институтунуң Кызылда филиалында өөренип турар болгаш, ам бо хүннерде спорт комплекизинде бүдүрүге практиказын эрттирип турарын шала-була дыннаткаш, тудуг материалдары-биле үе-шаанда хандырбайн келгенинге хомудаар. Мээн сонуургаан айтырыгларымның чаңгызынга-даа огулут, орта таптыг харын тыпсады.

Анаа көөрде ажылын тудугжу Маадыр-оол Бүрбүевич Ондарның сеткилинден үнүп турар чемелиг сөстери черле үнезиниг болгу дег.

— Бистер маңаа электриктериин, шеверлекчилериниң болгаш өске-даа ажылчыларның соонда келгеш, оларның богун аытан хилинчектеннир улус-тур бис— деп, ол хомудай-дыр.— Кандыг-даа кижи ажылын туружун арыг-силг тургузар ужурлуг болгай. Ол чорук мында сагыттынмайн турар. Оваа-оваа хөй бокка туруп алгаш, ону ширбип, бөлүп, хөй үе-шакты үндүрүп келдинис. Бо тудугга келгиринге бокту хөйүн чүү дээр!

Хоорай тудугжилер сагындырыы кичээнгейге албас аргажок. Оларның шуудан ажылдаарына оон-даа өске түүлдер шаптыктан турарын ол дыннатты. Бистер чорааныыс хүн олар тайга үеринге белеткеннип, тарыр ыяштар эккээрин сүмележип дугуржуп турганнар. Ынчалза-даа чоруур ужурлуг машинаны чогуур шагында келбейн барган. Ыяш турар баалы, демир-түүрек, лом тутқан тудугжулар барык биче дүвүшке чедир машина маанаан.

Спорт комплекизи турар бажыңның ханалары салдынган, тудуу доозумаан. Улус эштир улуг, биче бассейннер, ямзы-бүрү демчээлиг ийи спорт залы, бут чуур дорт ванна, хөй санныг душтар, армгланып аштаныр бичин өрээлдер 48 тудуг эргелелиниң шеверлекчилерин маңнап турар. Олар аңаа келгеш, ол өрээлдерни ханаларын каастар, дерип, плиталар салып, бичин дөрбелчин көзенектерни хана дургаар чыып, шеверлеп ажылдарын чорудар.

— Бир неделя бурунгаар мында ажылдап эгелеттинис — деп, бригадир Надежда Анатольевна Филь чугаага киришти.— Амдыызында ажылчын, бир өөренгенчи шеверлеп ажылдарынче кирипти. Кылыр ажыл эдилик. Бажын иштиниң чаалаарын мраморбиле шыва салыр, чараштаан каастаар. Бистиң ажылывыска эргежок чугула материалдарны даңмын эккеп, үүрмек ажылдың кол кезээнче киреринге белеткеннин турарывыс бо. Мынчан кээрге шеверлекчилериниң үүгүне ажыл фронтузу четпир болгаш артар, мырыңай-ла бажын ажыр. Ону үүгле шыңарлыг кылын доозары чүүле бистерден хамааржыр аваар.

Тудугжуларның чуваазындан алырга, баш удур чагыг киирген каарга-даа, ол чамдыкта хилас куруг баар. Бирзе көдүртүр кран саадай бээр азы бок үстүрер бульдозер келбестээн туруптар. Бажынны долгандыр дөмер болуп оваалаары берилээн бокту сөөртүр, болу дужүрер автомашиналарга киргген чагыглар үргүлчү үзүктелишкинге таваржып келген.

Бригадир коммунист Владимир Дамбар 1974 чылдан бээр тудугжунуң белеп эвес мергежилин шилип алган. Ол бо үеним дургузунда аргадуржулганы-даа ажылынга мөгөзээн, алыс болу ажыкчарлыг чорукту деткин, четпес түүлдерин сагышсыраабиле чугаалаар, дорт сөстүг, тодаргай харыга мынчаа кижи дээрзин эскердим.

— Узамдыккан спорт комплекизин бо чылын ажыглалга киирерине бүзүреп турар бис —деп, Владимир Тюлюшович демдегей-дир — Чамдык шеелде ажылдары ам-даа эгелеввэин бистерни дүвүрелиг турар. Чүл дээрге эштер бассейнверже суг киирер хоолайлар бар болгай. Оларның шеелдезин чорудуп турда үреленишкиннер тура бээриндеги сезимнес аргажок.

Сагыш-сеткилде саарын бодаалдар турза-ла, тудугжулардан хамааржыр ажыл шуугу доостурунуң кырында келген. Спорт комплекизи турар бажыңның ханатында девискээрни бульдозер-биле дессилеп үстүрүп каарга, кефальтылап эгелээн. Ону кылырынга № 14 механизация эргемелги машина-техника-биле дузалаар. Ол эргелеп доозурак, каа хөрүүнүг дужүрген. Чамдыкта хөй бокту бөлүп үстүрер бульдозер, ону чүдүрер экскаватор келбеен баар таварылгалар ам-даа үргүлчүлевишаан. Оларның келир, келбезинге тудугжулар чаңчыгын калган. Кады ажылдан турар бүдүрүлгелериниң аразында шак мындыг хаалыг харылзаа, деткимче чок чорук тудугжуларның арендаже киреринге аажок шаптыктан турар. Ам тудугжуларның мурнунда чугула ажыл—дээвириин дашты-кы талазын июнь айда бөтүм, кара-саазын-биле шыы доозары. Амдыызында девискээрни долгандыр чаагайжыдыага ажылы чорун турар.

Хоорайның чурттакчыларының, эң ылаңгыя спортка мнактарының үр маананы тудугну бо чылын ажыглалга киирер деп шинтпирлээн. Ону бо чылын боттандырар аъш-хынамчалыг ажылдаары тудуг ажылдарын магаалдыг болдуруары ук тудугларга ажылдарны удуртур, турар даргалардан, мында ажылдап турар ажылчыннардан хамааржыр. Ында болур деп кыылыгаар бо чылын бүзүреп болур бе?

Даниэл САЛЧАК.
(«Шынның» корр.).

ЧАА-ХӨЛ: кижизидилге ажылының дуржулгазы

ЧАЖЫНДАН ЭГЕЛЭЭР

Өг-бүленің олурун кыласкчылы деп хөрээжеп кижиге аданы гаварылга эвес. Бүгүде өг-бүленни сагыш човаашкыны оон актинге дүжер. Ынчалгаш хөрээжеп кижиже эр көрүүрү дээрге келир үеде салгал дээш, күрүмеппи үнелеппи болур өг-бүлеп быжыглаарының барымдаазы болур.

Бистин Чаа-Хөл суурда 1988 хөрээжеп бар. Беш-алды урутларлыг тозан, оонээлээ ажы-төлдүг ийи чүс хире нелер бар. Бот-нелериң саны —120. Чаш урут азырап орар нениң ижин үнелээри четпейн турар. Ол база харысалгалыг-даа, буянныг-даа иш. Оларга дузалаарын хүн бүрү бодап турар болза, кижи дээш сагыш салып турарының чижээ болур. Садык назыны чеде берген чаштарының аваларына ажыддаар арганы тургузары база бир шарын айтырыг болуп турар. Улус өредиге киллизиниң, совхозтуң бир-бир ийи садиктериде урутлар нормадан ажып турар. Оочурда дөрт чүс ажыг кижи турып турар.

Байдалдан үштүнарының арганарын дилеп турар бис. Ийи кызыл ниити чурттапа бажыңы эви турган. Оны тозан олуттуг садик кылдыр эде кылыр дээрге, өрт черинаш бажыңы дээш чөпшээреевээн. Бо айтырыг хүн чурумнуңаа үштүнмаан шаанда, негелдеп тургузарывыс чугаа чок. Ам бодап турарывыс—өг-бүле садиктерин тургузары. Күрелдиг өг-бүлелер бар. Эвээш санныг бөлүктерге урутларының хайгааралы эки болур. Өг-бүленің хөрээжеп эвеин ажыл-биле хандырар арга база тургустуңар. Амгы үеде бөлүктө он беш кижиниң орнунга үжеп урутну ап турар. Малчыныларның ажы-төлүн олут чок дээш албас арга чок база апаар. А кижизидилгин башкыта ажыл улгаткан дээш немелде шалым бербес. Ол шын эвес.

Кандыг-даа хевирниң садиги болза, хандырылга ирай киреллиг анаргаа. Бот-орулга-чарылга дээш, чаштарны уттуп алырга болур бе? Эзт-даа үстү бөөр, ойнааракта садар безин акша тывылбайн баар. Үчүле бистин суурда эвес, районда, республикада школа назынны четпээн урутлар албан чөрлериниг чиннинги негелтиниң турар. Районда садиктериниң 40 хуттуг печалыг бажыңнарда. Бүлүн дерилдери орун-дөмек дерек болуп турар. Депутат чагыг киргеннын соонда, республиканың фондузун 94 мун рубльден 144 мун рубль кылдыр немеп каан. 15 тонна дозуну немей үндүрүп берген.

Урутну чажындан кижилидер. Садик чаа кижиниң хевирлээриниг улуг рольдуг. Чаштарының кадмы, кижизидилгези бистиң ажылывыстың башкыларының негелделериниг бис база каттыжып турар бис. Ажыл чиик эвес, а төлевири куду.

Ногаа аймаа чаш организмге керек. «Чодураа» садиктиң ажылтынылары боттарының күжү-биле 8 тонна картофельди, 5 тонна капустаны, морковьту, свёкланы дузаа шыгжап алган бис. Рис, макарон аймаа безин үзүктелп бээр. Аш-чем ассортиментизи байлак-ла болза эки.

Кижизидилге ажылы садикке эки тургустунган болза, оон эки өөренниктилер үнер. Бис урулгарывысты школаже үлепкеш-даа, үш класска чедир бөрүн сонуургаар бис. Школа сорулгазын ак сеткилдиг күүсетсе, келир салгал дээш сагыш аарыйын барып болур. Оны өг-буле-биле бир деминг чорударын чедип алганда, берге урулар турбас. Бистин коллектив адамнер-биле ажылдың янзы-бүрү арганарын ажылап турар. Ада-нелер хүнү доктаамаа. Садыгларда чок улуг хемчээлдиг ойнаактарны, бажың хөрекселдерни олар биске кылчып берип турар. «Өг», «магазин», «аптека», «школа» деп ойнаарны оларның дузазы-биле организастаар.

«Ажык эжиктер хүнүндее» неделя дургузунда ада-нелер бөлүктерге кээп, уруг-дарының ойнаа, кичээлдеп турарын көөр, дузазын кадар. Ол үеде «Чеве, аалар», «Чеве, аалар» деп конкурстарны, өг-буле спортчу ооннарын организастап турар бис. Уруглар кижизидилгениг ада кижиниң киржилгезин күштелдириниг сагыш салып турар бис.

Кижизидилге ажылынга улусчу чанчылдарны ажыглаарын сагыктың кижизиличи башкылары чугуладып, көрүп турарлар. Тывачың 40 чылын ада өөнү тиилеп, кажык азып, тывыыктажып, тыва ооннар ойнап турганывыс уттунмаан. Амгы үеде тыва эдиледдериниг будунун дерээн. Ийи улуг бөлүк Шагаа байырлалынга тыва тоннарлыг келген. Башкылар боттары көргүзүп киржип тура, телевектээрни, сайзвиактаарын өөредип турар. «Хайыраан боттан» үзүндүну база көргүскен. Бо бүтү эки мөзү-бүдүшту левирлээрниге, эстетиктиг биленишкинерни чаштарга билиндиреринге ужур-дузалыг болуп турары чугаажок.

Бистин бодап турарывысбиле, садик назылыг урулларны салым-чаанын ажыдарының аргаларын дилеп тывары чугула. Шупту-ла эртемнерни бичин-бичиилеп билип алдын деп сорулга салып турган болгай. Ам келир үеде кандыг кижи үнерин көрүп турган, хөгжүмге, чурук чуруурга, сан бодаарынга ынак урулларны сонуургал айы-биле үзүп азы боттарыбиле тускай кичээлдээриниг кирер болза эки. Школага база ындыг утланышкын керек. Хөгжүм, танцы кичээлдериниң болгунмерни удуртуп турар башкыларга төлевирлиг ыалдыр кылырын көөр деп турар бис. Ол-даа болза оон сонуургалын көдүрер болгай. Хой уе-шак, күш үнери чугаажок. Уруглар концерттерин өртектит кылып болур.

Суурувус — интернационалчы. Дыл сайзыраарынга эки-даа болгай, садиктерге орус, тыва уругларны холуштур тургузарын чедип ап болур арга бар. Садикте тускай булукларны дерип, эвилелдешкен республикаларга турасканаткан кежээлерни эрттирип турар. Орус дылды башкылаарын чаа дениеле көдүрери негеттиниг турар. Ам интернационалчы өг-бүлелер-биле ужуражыры организастаары көрдүгеен. Бистиң садик районга чарыш тиилекчизи болган. Арга-дуржулга сөлчүп, семинарны бистиңге эрттирди.

Бо бүтү форуттуунуң турар хемчеглер кижизиличи башкылар М. К. Аллайыны, Е. О. Монгуштуны, М. Д. Шолуруны, ажаакчылар К. С. Кыргыстын, Н. К. Монгуштуң, ажыл-агый эргелекчиин В. Х. Кужугетуны сыныгмак ажылының дуржулгазы болуур.

Садик ада-нелер-биле ажылдың төвү болуп болуруп моон көрүп болур-дур. Оон ангыда, чон ортузунда кижизидилге ажылынга суурнуң үжем ийи агитквартиразы, хөрээженнер чөвүлелиниң бежен кежигүнү, идепкейлиг киржип турарын чугаалавас арга чок. Коя утланышкын—өг-бүлеже кичээнгей. Хой уруглыг нелер чөвүлелин ангы база тургускан. Оларның амыдырал байдалынга хамаарышкан айтырыгларны тургузып турар бис. Хой уруглардың өг-бүлелерге хеп чуур машиманы болгаш өске-даа бараанларны мурнай садарын, оларны аш-чем-биле хандырарын, жижидерни, иштиг хөрээженнерге, уруг эмтирер нелерге тускай немелде чемин, соктарны бээрни чедип алыр сорулгалыг бис. Арыг-Үзүүнүң хаваа фермазында хөрээжен ажылчыннар 200 килограмм тергеен хүнде ай-дедир үжеп катап сөөртүп турары кинчан-даа таарышпас. Фермаларга, тудугларга көдүрер ажылдарны механизастаарынче кирип чадап турар. Бүдүүрүлгелерге хөрээженнерге гигиена болгаш дыштаныр өрээлдерни тургузып турар бис.

Хөрээжен кижиниң уруглар кижизидилгези дээш, өг-бүленің калык моральзыг байдалы дээш харысалгазын улгатырарын чедип алыры, оон амыдырал байдалын эжижидер хемчеглер-биле холбашкан турар болза эки. Четкир аъш-чем, олурар бажын-балгат чокта, ол болгунмас дээрзин билдингир. Бажың айтырыг бисте үүгээр. Ынчалза-даа хой уруглардың улусту утпаны-биле бажың үделгезин демократтыг арга-биле чорударын чедип ап турар бис. Ниитилелдин хөгжүлдезин хөрээжен кижиге хамаарылга-биле хемчээр дээрн черде шын. Орта хумагалыг, камныг, күнүүткелиг хамаарылга керек.

Галина САГААНДАЙ.
СССР-ниң улус депутаты, Чаа-Хөл суурда хөрээженнер чөвүлелиниң даргазы.

● Садик чаа кижиниң хевирлээриниге улуг рольдуг. Өг-бүле садиктериниге шилчилгеге белеткел

● Адаларның кижизидилгин күштелдирер

● Уругларның сонуургалын барымдаалаар, оларның салым-чаанын ажыдар угланышкын керек

● Хой уруглардың нелер чөвүлелин

● Аныяк сургаар

● Ие дээш сагыш салышкын—келир салгал дээш сагыш салышкын

ИЕ-ЧАШ КАМГАЛАЛЫ

Бо талазы-биле эки доктаалдар арбын, чогум оон күүселеди багай. Иштиг хөрээжен кижиге чиигелдерни чедир көргүспейн баар таварылгадар тургулаар. Келир салгалдың кадыы оон казымнан дорт хамаарылгалыг дээрзин утпас ужурлуг бис.

Үш чыл дургузунда ховар аъш-чем аймаанга талон системаларын тургузарын чедип чадаштывыс. Боттары огородтуг болгаш витаминнерби-биле хандырыгнан чүгээр болуп турар. Эзт чем, сок, ногаа аймаанган эрткеш, аваар урулларынга идик-хеп тыппастап турар.

Суурда сес орунуг бөжүдар бажын бар. Эмчилер четчир, техниктиг ажылчыннар базы. Иштиг хөрээженнерни 72 хуузун он ийи неделя чедир учётка ап, хайгаарап турар бис. Кан чыл бурунгаар чылда 270-300 нелер бөжүп турган болза, ам оларның саны чартык хире кызырылган. Өг-бүленің планнаарын сүме ап, кадыы кошпак, хары улгаткан улусту камгалап турганындан ол кызырылган. Өске талазында экологиниң баксыраанындан азы амыдырал чедишпестээнинден ынчыг шинтпирге кээп турар. Ону кижи база билип болуур.

Малчын хөрээженнерге хайгаарал херек. Моолда ышкаш, бөжүүр нурунда оларны эмчиже чоокшулаалып, дынзын алгыже хайгаарап турар чер кылыр болза эки. Совхоз ээ көрүүр болза, ону шинтпирлеп ап болгу дег.

Меня база бир дувүреп чоруур айтырыг — экология айтырыы. Үүге-ле ийик, хөрээженнерниң гемоглобини 60 грамм суг болгулаар. Анемиялыг чаштар, нелер көвүдеп турар. Моңу болбаазын чем чогу-биле таймылбыраавы берге. Турнуккан сугларны арыглан ап чадап, аарыглар холбээредип турган, цемент заводунуң ыжын дуглап аптар бис дээрзинге бүүрексевестир мен. Оон соонда халактай берзе-ле халап. Новокузнецкиниң ваут бажыннар көзүлбес доозунун көргеп болгаш, дадагалзаар үнезин менде бар. Эмчи кижи болганымда, бүүрүлгенни кижиге хоразын бодавас аргам чок. Доозун үүге кижиниң кадыынга багай салдарны чедирбес, сугнуң балыы, огород, өзүт-сиген чок каар бис.

Ие-чаштың кадыы дээш, бир-ле дугаарында Советтер хой күш үндүрер болза эки. Бичин бажында сымнаалажып орар өг-бүлелер, материал байдалы чедишпестер, аарыг-аргык уруглар, нелер дээш оларны сагыш човаар түүлери баш ажыг. Үүге ону аас кырында эвес, хүнден хүнге тыдамырбайн, үезинде шинтпирээрни чедип алган болза деп бодаар мен.

Мария МОНГУШ.
Хөрээженнер эмчизи.

ЧОННУҢ ХАНДЫРЫЛГАЗЫ ЭКИЖЭЭН

«Чыраа-Бажы» совхозтуң туруктуунаанының баштаңы чылдарында оон девискээринге ажылчын кооперацияа ажылдаа турган. Ынчан ону тургусканы чедиг кептүг болган. Чүге дээрге совхозка чаварган турар черлер хөлүг дозгеп, оон үш салбыларындан ангыда. Эдиг-Хемде кадыкшылга школазы база бар. Ынчан кээр орта барык-ла дөрт ажылчын суур совхозка киреп турар. Ажылчын кооперация ажылдап турган үеде совхозка чонну аъш-чем болгаш үлетпүр барааннары-биле хандырары дыка таарымчалыг турган. Ол-ла хевээр ынчаар турган болза, ажылчын кооперация амга чедир дыка сайзыраар ийик. Ынчалзажок таптаашкын чылдарында «камналга» алыр сорулга-биле-ле ынчанган чүве боор ол. Чыраа-Бажыңга турган ажылчын кооперацияны дүжүрүп каапкан. Оон соонда-ла совхозтуң ажылчыннарының хандырылгазы дорайтаан. Салбырларның садыларынга аъш-чем болгаш үлетпүр барааннары ховартаан, олче орта сагыш салыр кижи-даа чок болу берген. Малчыннар өгге чырытқы кылыр даа азы керосин лампазы тып алыр дээш, шуут-ла Кызылче бадар ужурга таваржыр апарган. Өске ховар барааннар-биле хандыртынар дугайын чугаалаадаа хөрээ чок болу берген.

Эде тургустуунуңкының ачы-дузазы ам Чыргакыда база кескү апарган дээр болза, хөөремче эвес ийик. «Чыраа-Бажы» совхозка ажылчын кооперацияны катап тургускандан бээр ам үшкү чылын иүүрүп көрүп турар. Ынчалзажок чонуун хандырылгазы кескүзү-биле эжижээни каракка илдет. Оон садыгларындан ам кандыг-даа бараанны садып ап болур. Аъш-чем аймаандан эзт, колбаса, саржат, чигир, янзы-бүрү консервалар, макарон кылыгары болгаш өске-даа түүлдер үзүктелбестээн. Бараан делгинирлериниде чонга эргежок чугула ховар дээн барааннар безин болза турар апарган.

Ажылчын кооперация чонну янзы-бүрү барааннар-биле багай эвес хандырып турар. Ажылчын кооперацияның ажылын оон баштаар черинин даргазы Василий Борбакович Куулар мергежилгиг удуртун турарын демдеглээр херек. Оон боду аныяк. Ынчалзажок ажыл-херекти билдилиг организастап шыдаар мергежилдиг. Ажыл-херекти чаа өзү-биле көөр, чонуун негелде-хереглелин хандырар дээш сагыш салын турар.

«Чыраа-Бажы» совхоз боду база совхоз-кооператив болу берген болгаш эрткен 1989 чылда орудалыг ыалдыр ажылдаан. Совхозтуң ажылчыларының чедишкининг ыалдыр ажылдаарынга ажылчын кооперация эвээш эвес улуг-хуузун киргеп дээрзин демдеглээр чогуур. Эртken чылдарга бодаарга, бо чылын оон хандырар девискээри делгемнеп. Шоминде «Большевик» совхозтуң ажылчыларын хандырарын база аная орнар ыаан.

Ажылчын кооперацияның штаты ыныг-да улуг эвес: 18 ажылдакчылыг. Никитин-биле оон шугумунда ажылдап турарларның саны 90 кижи четken. Машина-техника-биле хандыртынганы багай эвес. Ында 9 машиналы бижыглаан. Оон иштинде автомагазин 4, бараан сөөртүр бир туской машина бар. Белеткел сорулгаларына ажылаар бир чаа УАЗ-ты эртken чылын алган.

Бүдүрүлге аймаандан бир хлеб быжырар черлиг, кондитер кылыгары бүдүрер цехти ажылдаа киргеп, хлеб быжырар чер хонукта бир тонна хлебти бүдүрүп үндүрер. Кондитер цеги айда ийи тонна пряник, чаагай амданыг булочка аймаан кылып үндүрүп турар. Аъш-чем болгаш үлетпүр барааннарын 12 садыгда делгеп тургускан.

Ажылчын кооперацияның ишчилери кызымак, шудургу ажылдап турар. Оны мынаңыг санкарзан көрүп болур. Бо чылдың бирги кварталында олар 680 мун рубльдин бараннарын саарын сайгарар турган, оны херек кырында 853 мун рубль кылыр, азы 125 хуу боттандырган, эртken чылдың ол үезинге деңнээрге, немелде өзүлде хой болган.

Ажылчын кооперацияның ажылдакчылары үүгле барааннар алгаш, оны саарын сайгарары-биле кызыгаарлаттынмайн турарлар. Боттарының күш чедип, белеткел ап болур түүлдерин кылырына база улуг кичээнгейлин салып турар. Чижээ, 1989 чылда ажылчын кооперация чонтан 100 ажыг баш малды садып алган, оны семирти азырааш, 34 центнер эттти сайгарган. Ол-ла үеде чонтан 82 тонна эттти кирп салып алган. Оон ангыда, капустаны 295 центнерин, 27 центнер огуречти, 297 центнер картофельди база өске-даа ногааларны садып сайгарган.

Эртken чылдың ниитизи-биле 45 мун рубльдин арыг орулгазын алырын планнаан, херек кырында 65 мун рубль чедирип, 144 хуу ажыргаан. Дузалаа ажыл-агыйын хөгжүдер сорулга-биле ажылчын кооперация эрткен чылын 150 баш өскүзүү салып алган, оон чөөк дүгүн, эзлин күрүнете садары-биле өстүрүп турар.

Чонуун чагымн ёзугаар ховар барааннарны экеп, оларны эзт, саржат, дүк дужаган кижилерге садарын база организастап турар. Чижээ, 1989 чылда мал продуктуларын киреп алыры-биле чонга чагыг ёзугаар хеп чуур машинаны 60-ны, соодукчуну 26-ны, бок сордурар машинаны база 26-ны, мотоциклди 20-ни, чиик машинаны 5-ти, телевизорну 79-ту саткан, Хевис аймаан 47 мун рубльге сайгарган.

Эртken чылын ажылчын кооперацияның девискээринге кат, торук хөрек болган. Ынчалгаш 672 килограмм ынек-кара кадыг чыып, варенье кылгаш, чонга саткан. Киш-кулаан 415 килограммны чыгган, тоорукту тонна хиреин саткан. Ниитизи-биле ол үүлдерден 44 мун рубльдин орулгазын киреп алган.

Ажылчын кооперацияда ак сеткилдиг, кызымак ажылдап турар кижилерни маная демдеглээри кузеннинг. Бо чылдың бирги кварталында Ирина Дамаевна Хен-ооның эргелекчилээни ажыл-агый бараанларының садыы социалистиг чарышка тиилекчи болган. Ол коллектив 45 мун рубльдин орунга 49 мунну сайгарып, планын 109 хуу күүсеткен. Чыраа-Бажында Ырыңбаана Шоомаевна Монгуш эргелекчилээн хеп садыының коллективи 152 мун рубльдин бараанын сайгаргаш, ийги черин, база-да ында Раиса Хайыр-ооловна Кара-Сал эргелекчилээн аъш-чем бараанларының садыы чарыштың үшкү черин эзлээн. Автомагазинилерин чарыжынга Монгуш Омун-оол тиилекчи болган, ол бирги кварталда планын 108 хуу күүсеткен, хлеб быжырар черде Надежда Куулариың эзлээн квартал планын 130 хуу күүсеткеш, бирги черин эзлээн.

Ийи мун чылга чедир өг-буле бүрүзүн туской ораа-бажын-биле хандырар улуг программаны боттандырарынгаа ажылчын кооперация бодунун улуг-хуузун киреринге үүкүн турар. Эртken чылын бодунун күжү-биле үш аал иштин чурттаар бир бажынны тутташ, ажылдаа киргеп. Бо чылын дөрт аал иштин чурттаар бажынны тудуп эгелээн болгаш база ажыглаага киирер.

Ажылчын кооперация катап тургустунгаш, чаа-ла үш чылынче кирип турар. Ынчалгаш ында бүгү-ле үүве эки, чаагай дээр болза, шын эвес апаар. Оон ажылынга эвээш эвес бергелер таваржып турар. Бир берге үүве болза, хамык бажын-балгаттын: магазиниерни, складтарны эргижирер кылганы. Оларны шагда-ла туткан, ам капитал септелге негеттиниг турар. Азы ажыы-биле чугаалаарга, чаа магазиниер, чаа складтар тудар херек. Ону барымдаалаан, ажылчын кооперация эрткен чылын бодунун ажылдакчыларының күжү-биле тудуг материалдары садар, шыгжаар магазин-складты тудун алган. Тудуг ажылларын чорударынга эвээш эвес акшахөрөнги үнер апаар. Республикаа-ооловна Кара-Сал эргелекчилээн аъш-чем бараанларының садыы чарыштың үшкү черин эзлээн. Автомагазиниерни чарыжынга Монгуш Омун-оол тиилекчи болган, ол бирги кварталда планын 108 хуу күүсеткен, хлеб быжырар черде Надежда Куулариың эзлээн квартал планын 130 хуу күүсеткеш, бирги черин эзлээн.

Ийи мун чылга чедир өг-буле бүрүзүн туской ораа-бажын-биле хандырар улуг программаны боттандырарынгаа ажылчын кооперация бодунун улуг-хуузун киреринге үүкүн турар. Эртken чылын бодунун ажылдакчыларының

Даарта—Долгандыр турар хүрээлелди камгалаарының бүгү-делегей хүну

АРАЗЫНДА ТУДУШ

Тывага 1978 чылда келгеи мек.

Өг-бүлемнин болгаш ажыл-амыдыралымның аайы-биле Горький областан Ыраккы Чөөн чүкче чедир Совет Эвилелиниң ажыг-ажыг бүлүүнарынга чораан, кысказы-биле чугаалаарга, эвээш эвес чүүлдерни көрдүм. Нижний-Тагилдың металлургия комбинадынын хоралыг ыштыбузундан, бүдүрүлге, артыкчыларындан хораанган хову-шөлдерни, Башкирияның девискээринде газ бүдүрүлгелериниң хайындан качыгдаан чурумалдыг шыналарны, Сибирьниң сиген дег кылдыр кезип каапкан аргаларынны, куштар безин хонмастан каан улуг-биче хөлдерни көргеш, кижинин аңаа хомудавас аргазы чок боон өскүдүр. Кижиге арыг агаар, арыг суг болгаш долгандыр турар бүгү бойдус чурттаар, ажыл-даар арганы берин турар болгай. Бо бүгү чүүлдер шупту араазында тудуш болгаш быжыг харылзаалыг. Чижеглеп чугаалаарга, арга-арыгнын кезек черинин курт-кымыскаанын узуткан кааптар болза, ол черге ан-мен-даа келбес, оон өскүнүн-даа үнмес болур. Чер бойдус ол хире уян болгаш, оны катап диргизип алыры бедем эвес.

Кажан мону чугаалап турбаш, Тываның агаар-бойдузуну, ылангыя Кызыл хоорайда бүгүнгү байдалдыг дугайын чугаалавайн барып шыдавас-тыр мен.

Кызылдың хоочун чурттакчыларынын чугаазы-биле алырга, ам турар Оюн Күрседи кудумчузунуң чоогунда тулаага үжеи чыл бурунгаар тогдуктар келгилээр турган. Ынчан ол тулааның кыдында көк шыкуя ховар дээн эм оттарны чоя янзы-бүрү аарыгларга удур ажылгаан турган. Ам оттарының чамдызы ол черде шуут үнместээн. Бо хүннерде ол черниң тулаазын курганханындан ыны азырал кастар безин ховар. Шыктың башында эрги аэропорт турган черниң чоогунга улуг эвес мыштарлыг алаак турганын амгы аныктарның чамдызы билбес-даа боон чадавас.

Бистиң республика ан-менбиле база байлак черлериниң бирээзи турган Эрзин-Тестиң ховуларынга чээрен деп чер оттаар ан шагда колан-коланы-биле турган. Ам ол черлерде ындыг ан чок. Оон чылдагааны — кам-хайыра чок хонтак кижилериниң болгаш браконьерлериниң кылган үүлгедиглериниң түнелиг-дир. «Каз-Хем» хомур-даш разрезиниң чоогунда черлерге бойдусту ховар дээн амытаннарының бирээзи — тарбаган хей турган. Ам оон саны дыка кызырылгын. Аңаа чүгле ок-биолуг браконьерлердеи ажыгда, ол черлерде хову ажылдары чорудуп турар ажыл-агыйларының специалистери, удуртукчулар база бруруулуг. Чыл санында ховуналдарже чемнишчидиге кылыры-биле хей-хей тонна химикатыг бүдүмелдерни сөөртүп чажыл турар. Ындыг черлерге оттаар амытаннарга, оларның өөрү көвүдээринге таарымчалыг байдалдар чок болуп турары билдингир.

Тываның девискээринде аржаан суглар, эм шинарлыг от-сигем болгаш малгаш-балар эвээш эвес. Оларны чөптүг ажыглаар талазы-биле ажыл ам-даа шуудаваан. Бо чорук болгоньерлерге, төтчеглекчилерге, оорларга чамдык таарымчалыг байдалдарны тургузуп турар.

Чер чурттуң байлаан камгалаар, карактаар, оны көвүдедир дээр болдувусса, маңаа күрүне, хей-ниити организациялары, кижи бүрүзү идепкейлиг киржир болгаш ажылдаар ужурлуг.

Виктор БАРИНОВ.
Эмчи.

Кызыл хоорай.

«Азас» заповедниги: чаа бодал

АЖЫЛДААР ТЫВАЛАР ТЫВЫЛБААН...

«Азас» заповедниниге бойдус камгалалынга хамаарыштыр солуннарга үнүп турган үүлдерни шупшуун номчудум. Болдуңуң чер-чуртунуң өзөн болуксап турар чонуңуң күзелин деткиир мен. Ынчалза-даа бистиң чугаавыста ажыл-агыйжы чорук эвээш, а шуугашкын колдаан-дыр. Ону бир чижек-биле бадыткап көрейн.

Заповедниктиң бир турлаа кылдыр 3 өрөлдиг бажыңны туткан. Ында заповедник даамалы кижи бар. Адын Чорбаа Арнак дээр. Чааскаан ажылдап турар кижи болду. Арнактың хадайы-биле ол чаа бажыңны чугайлап, дозулап чорудуус. Даамал-биле чугаалажырга, ол турлаага ийи кижи ажылдаар ужурлуг дээр. Эш тып бөөр дээш даргазы чоруткалаа ай хире болуп берген. Арнактың болдуңуң күзелиниң ажылдаар ийи-чаңгыс даа болза, ажылдап турар-дыр. А бо ажылга чүге ажылдаар тывалар белен тывылбазы?

Ак СЕДЕНБАА.
Адыр-Кежиг суурнуң үнделзин чурттакчызы.

РЕДАКЦИЯДАН: «Азас» заповедниниге өске черден келген хамаатылар ажылдап турар деп чугаа чоруп, хомудалдарлыг чагаалар редакцияга хөйү-биле келген. Чүге ындыг болганыл? Эгезинден тура, тайга черге чаасканы барын, ол оранындан ырак черге ажылдаар күүлдер, тус черниң чурттакчыларының тывылбааны ол эвес бе? Бо чагааны номчаш, айтырыгларны бижикчилер салыр боор.

Черинстиң байлаанын өзулуг эвээ болур деп ылап-ла күзенгиссе, кандыг-даа берге-лерден чалданмайн, амыдыралын бергелерин эртип, херек кырында ажылдап киритер ужурлуг эвес бис бе? Хүндүүг номчукчу, долгандыр турар хүрээлел камгалалының хүнү — июнь бга утказыгтур үндүрген бо болук материалдарның араазындан Кызылдың педагогика институдунуң кафедра эргелекчизи Михаил Андрейчиктиң «Экологтуг өөредилге көкпазы» деп аттыг чүүлүн сонуургап номчуурларга идеген тур бис. Бөстн долгандыр турар бойдуста кайы хире эскертиннес, солуун чүүлдер барын оон тып ап болур. Оо[illegible]тиг боттарының хайгаарлаарларының [illegible]рин диледнис.

ЭКОЛОГТУГ ӨӨРЕДИЛГЕ КОКПАЗЫ

Бойдус камгалалының хөрээзинде ылгалып турар беш үүл бар: экологтуг, гигиена талазы-биле кадыкшылдыг, кижизидилге, ужур-дузалыг, эстетиктиг болгаш эртем өөредилиг. Оларны интегра-биле катыштыр көөрү — экологтуг өөредилгениң көкпазы дузалап турар. Ол өөренгичилериниң болгаш студентилериниң экологтуг кижизидилгезин сайыраңгайжыларынга аңыктыг. Ковпа дээрге «бойдустуң байдалдарынга өөредилге-чырыдыышкын кабинеди-дир».

Ол кандыг ужур-дузалыгы? Ол айтырыгны Кызылда күрүнеиниң башкы институду-биле кады хоорай школаларының тургусканы экологтуг көкпазы харылап берип болур.

Бистиң экологтуг көкпавыс Кызыл хоорайының сонгу-барыын талазында, Улуг-Хемниң оң талазы эрининде, дачалар турар черде тургустуулган. Оон узун дурту 5,4 километр. Ол көкпаның маршруду ыындыг шилгилиг: экскурсия чорудар объектилер болгаш комплексте өөренгичилерни чүгле бойдус-биле таныштырар эвес, а харын кижи биле бойдустуң араазында хамаарылгазының, бойдуста болуушкуларының дугайында тодаргай чугаа кылырынга дузалаар.

Экологтуг көкпа аразында хайгаарлаарларны чорударын көрүп турар:

Улуг-Хем болгаш оон оң талазы эрининде шыналарының тургузуу.

амгы болгаш бурунгу туруунуң геологтуг чадагай байдалы,

турар черниң тургузуунуң янзы-бүрү хевирлери.

бойдус факторларының ажыл-чорудулгазының түнелиг («Хөллиг чалыннар»),

бурунгу культураның элементилери (Хаяларда чурттар).

амгы бойдус комплекизиниң тургузуунуң ажыл-чорудулгазы.

Сөөлгү аспектиге кажды доктаан көрөзл. Дачаларлыг участок. Социал-экономиктиг талазы-биле алырга, Улуг-Хемниң суг алыр черин ажыглап турары ажыктыг талаларын бергеи. Хоорай иогаа аймаан, а нат-чимисти, фруктуларны ап турар. Ол чорук көкпа ажыл-агый бүдүрүлгениге тайырымчалыг эвес байдалдарда турар бистиң девискээрге ажок улуг ужур-дузалыг. Оон-биле кады хамаатыларның хүүзүнда дузалаа ажыл-агыйы уругларны күш-ажылга өөредип турар.

Дача участогунуң багай газдарлыг талазы база бар. Чүге дээрге оон эзлери минералдыг чемнигчидилгелерни, хорааи химикаттарны Улуг-Хемниң эрининге ажыглаи турар болгай. Оон түнелиниде хемниң суун боктаалдырыл, хирлендирип турар.

Дача турар черниң оң талазында амыдырал болгаш үлетпүв богу барык ийи хире километр черде овааланы берген чыгыылаар. Шак ол овааланган боқ чамдык хамаатыларны экологтуг культуразының чавызын херечилеп турар. Дача эзлери бойдус комплекизиниң санитарлыг байдалын экижидеринге үлүг-хуузун киирер ужурлуг турбуже, боқ аразында бажыг иштиниң эт-севиидеи ажыгда, көдээ ажыл-агый культураларының артынчылары: картошка картыны, мыжыраш-кат, помидор сыптарны, боқталыр-ган үнүш аймаан болгаш өскедаа чүүлдерни ийи хамаанчок октапкан болгулаар. Ыныжка бодааргa, сиген дазылдыг үнүштерде мөөнеттиниген дүл чемишчидилге бүдүмелдерниң талазы-биле эзлэн байлак дээрзин дыка хөй кижилер амдаа чедир билбейн турар.

Бодувуң кызымак күш-ажылы-биле ол девискээрни чаагайжыдып, аян хевир киирип турар чурттакчыларының үлегерин эдерзе чугула. Олар хамаарышкан участоктарын долгандыр янзы-бүрү ыыштарны тарып, хараачыгайлар ховар хааржактарны аскылап, спорттуг дериг-херектерни белет-кеп ылып алган.

Экологтуг көкпа-биле чорудуп олурарга, бойдустуң «хөлүү»-биле чогваткан кайгамчык чараш чүүлдерни хайгаарап болур. Хат-салгын өөжүм-даа болза, ыыка үр үеинин дургузунда кандашты хоолаап, хар, чымыг, соок үргүлүг үрем келген. Ол бүгүнгү түнелиниде даалар бөтта ы-ла хө деп бо[illegible]

Ийи чүс метр хире ыыштаанн, хаяда чуруктарга (петроглифтерге) таварыжып болуп. Бора өөнүг элезиниден бүтүен улуг хаялар арны каранка дораан ылдыгер. Оларда бурунгу шагда маңаа чурттаан турган кижилериниң аңнан турганы дириг амытаннарны чураан.

Кадыр эриг кырынга үнүп келгеш, Кызыл хоорайының болгаш оок чоок-кавызынын барааныя магадал көрүп болур. Ынча хорум даштарының хевирдүзүү шаанда ол чер суг адаанга чыгканын бадыткан турар.

Шак оон тура хей санныг завод хоолайлары аажок эки, тода көстүр. Кызылдың экологтуг айтырыгларынга доктааксай-дыр мен. Чылза-ла кижи бүрүзүнге 500 килограмм хире хоралыг бүдүмелдер опаажыр турар. Хоорай агаарының кол дайзыны—чедир кыпчаан углеродтуң продуктузу хөй болуп турар. Ыш үнер хоолайларга газ, доозун үндүрер херекселдерни тургуспушаан, хомдуу өөттедирилиг технологиязын сайыраңгайжыдары чугула.

Хайгааралың дараазында чүүлү дашталып калган үнүштер аймаа болур. Бо черге шаг шаанда мыдыг коочуг ханы эвес чылыг далай чалгын чыткан хире. Оон эриин дургаар 160-130 миллион чылдар бурунгаар 10-15 метр узун дурттуг ине бүрүлүг чадан ыыштар үнүп турган. Ол ыыштар черге барын дүжерге, оларның кырын элезин дүй шаан гаапкан.

Бичин хемчегештиң бажында улуг терек өөрү үнүп келгеш. Ол теректиң күүлүг дазылдарын хөрөп чүм, азыраан турар. Теректиң дазылдары дыка ханы, оларның ыныжык бажында чер адаанын суу чыдар. Ол суг күчүтеп улуг теректи чемгерип турар.

Экологтуг көкпа-биле чорудуп олурарга, бойдустуң «хөлүү»-биле чогваткан кайгамчык чараш чүүлдерни хайгаарап болур. Хат-салгын өөжүм-даа болза, ыыка үр үеинин дургузунда кандашты хоолаап, хар, чымыг, соок үргүлүг үрем келген. Ол бүгүнгү түнелиниде даалар бөтта ы-ла хө деп бо[illegible]

Ийи чүс метр хире ыыштаанн, хаяда чуруктарга (петроглифтерге) таварыжып болуп. Бора өөнүг элезиниден бүтүен улуг хаялар арны каранка дораан ылдыгер. Оларда бурунгу шагда маңаа чурттаан турган кижилериниң аңнан турганы дириг амытаннарны чураан.

Кадыр эриг кырынга үнүп келгеш.

ДЭЭР КЕЗЭЭДЕ АЯС БОЛЗУН

Кезэде хүн хүнмен турзуп,
Кезэде дээр аяс болзум.
Аваи мөңге чурттазын,
А мен база чурттаайн.

Шынап-ла, бо ырда ышкаш. Уруглар камгалалының делегей хүнүнде наймысылал Кызылдың кырында хүн-даа чайыннаныр хүнмен, дээр-даа чырык, ажыктурган, а ада-иелериниң, бичии уругларының арын-шырайында хулумзурут ойнаан. Бүгү-де үнүш-бойдус база-ла мыжым-шыпшың, чиндигир ногаан аварган тургулаар. Долгандыр-ла мыс-шоор, каткыхег чаңгылаанган; чаражын, магалымы чүү дээр!

Уругларның байырлалы Культураның болгаш дыштаныгының Н. Гастелло аттыг парыгынга эртеңгиниң 10 шакта эгелээн. Ногаан ортулуктун кижи кылаштаар, уруглар ойнаар, аъш-чем, суксун ижер чер бүрүзү — бүзүн саныгалала каас-чараш шимелде, сактырга-ла кандыг-ла-бир тоолтыныксыг хуулгаазын орада ышкаш, магадан базыр чоруур сен. Парктың иштинде тоолчургу каас-чараш шимелдеген ацгыда, чиик каас-коя кылыр кеттингей бичии уруглар ыяамында ойнап хөглээн, ырлап-шоолаан, хоюг чараш, сергек-өмак хөгжүм-музыка куттулуп-ла турар.

Ол байырлалга чамдык садиктеңниң уруглары база келгилээн, а чамдыктары, та чүге чүве, чоок-даа болза келбээн. А ол дээрге, садик эргелекчиниңиз, ында кижизиңнигни башкыларның хөрээ-ле ыйнаан. Ол «боогдатканы» бичивилер паркта ыры, каткы-хөгү, ыянгылыг хөгжүм-музыканы дыннаап, ынаар барысаан пат-ла турганнар боор. Байырлал баштай-ла паркның ортузунда фонтан чамында каасталга-шимелделиг, туйгай дериш тургускан шөлүтүгешке тоол-домакта ышкаш кайгамчык, хуулгаазын селбер мяштың чаанига Өскүс-оолдан эгелээш хамык тоолдар маадырларының ужуражылгазыбиле эгелээн. Ол маадырларның рольларын бичии уруглар боттары-даа, аныяк артистердаа, уран чурулга школазының, уран чүүл училищениң, аныяк көрүкчүлер театрының сургуулдары-даа ойнаан, эң идепкейлиг киришкен. Хуулгаазын ыяш чаанига тоолдар маадырларының ужуражылгазының соон дарый уругларның концерттери болгаш ямы-бүрү оюн-тоглаазы улимчылаан. Ногаан театрга болгаш сур кырынга тоол аяны-биле дерип кылган тускай сценага концерттер, уругларның чураан чуруктар делгелгеи, бичии оолларның азыраан ачы болгаш чыттап истеп билир кыядыр өреткен мытарының делгелгеи, аныяк натуралистер станциязының ямы-бүрү куштар болгаш дириг амытаннар делгелгеи зажок солун болуп эртгилээн. Уругларның чураан чуруктарын көрүкчүлер күзелдин-биле садып ап-даа турду. Уруглар асфальтыга чурук чурун, шөлүгештерге ямы-бүрү шимчегир оюнар ойнап, катты-хөг үзүк чок-ла хүнзээн.

— БАЛКЭ Кызыл хоорокмуниң ажылакчылары-биле болгаш харылаза чогуур өске-даа организациялар-биле дугуржуп тургаш, июнь бир — Уруглар камгалалының хүнүн моон мурнунда эрттирип турганыдан бир ямы эрттирер дээш, чогаадыкчы бодалдарывысты илереткен бис. Колла бодал: бо байырлалды Чөөн чүк улустарының чамчылдарынга даянып, тоолчургу аян-хоон киирер. Хүнүн программа-сценарийин мен тургустум. Кыска хуусаада буу-даа белеткеңгеш, чамдык бодалдарны херек кырында боттандырып куш четпейн барган бис. Чижээ, улуну (дракон) сур аттыгна турар фонтан кылыр турдувус, ол бүтпээн. Дээрге дөй саазынчыламнар ужудун үндүрер-даа, сутта хөй куу-куштарда ажыктырер бодалдыг турдувус, оон-даа өске көрүкчүлерге солун болгу дег чамдык үүлдер бүтпээн. Ук белеткелге киржир турган чамдык улуг кижилериністин бурууу-биле ол үүлдерин болбайн бараны мээн сеткилимни хомудатты. Чамдык мыдыг харысалга чок улуг улуска дериилерге, бичии уруглар ажок дыштангыр боор-дур, оны-моны кылыр дээрге, ада мурнуну биллаажын, шалыпкын, конуут сонуургалдыг, эң идепкейлиг киржир. Моон соңгаар-даа Уруглар камгалалының хүнүн биеэги ышкаш эвес, солун, ямы-бүрү кылыр эрттирерин ораладажыр бис. Мурнукурунга дериилерге, бо бир ямы, чүгээр болган боор — деп, аныяк көрүкчүлер театрының кол режиссёру Айлана Леонидовна Чадамба чугаалады.

Ийет, көрүкчүлер ол уруглар хүнүнүм байырлалым Кызылга эрткенин чүгле чүгээр эвес, а сагыш-сеткилге артып каар эвес солун, өөрүүчүт болзу деп, улут, биче кижилер үнелеп турду.

Ол уруглар хүнүнүм байырлалы кежээ «Хүреш» стадионга ичити каттышкан улуг концерт-биле доозулган.

Кечил-оол ЭКЕР-ООЛ.
ЧУРУКТАРДА: Кызылдың парыгынга байырлалга районнардан-даа уруглар келгилээн, мында О. Шыманаан школчулар: сонуургаачыг үүлдер-ле хөй болган, хөөлбекте хемелерлиг көргүзүглер.

Ондар ОХЕМЧИКТИН фотолары.

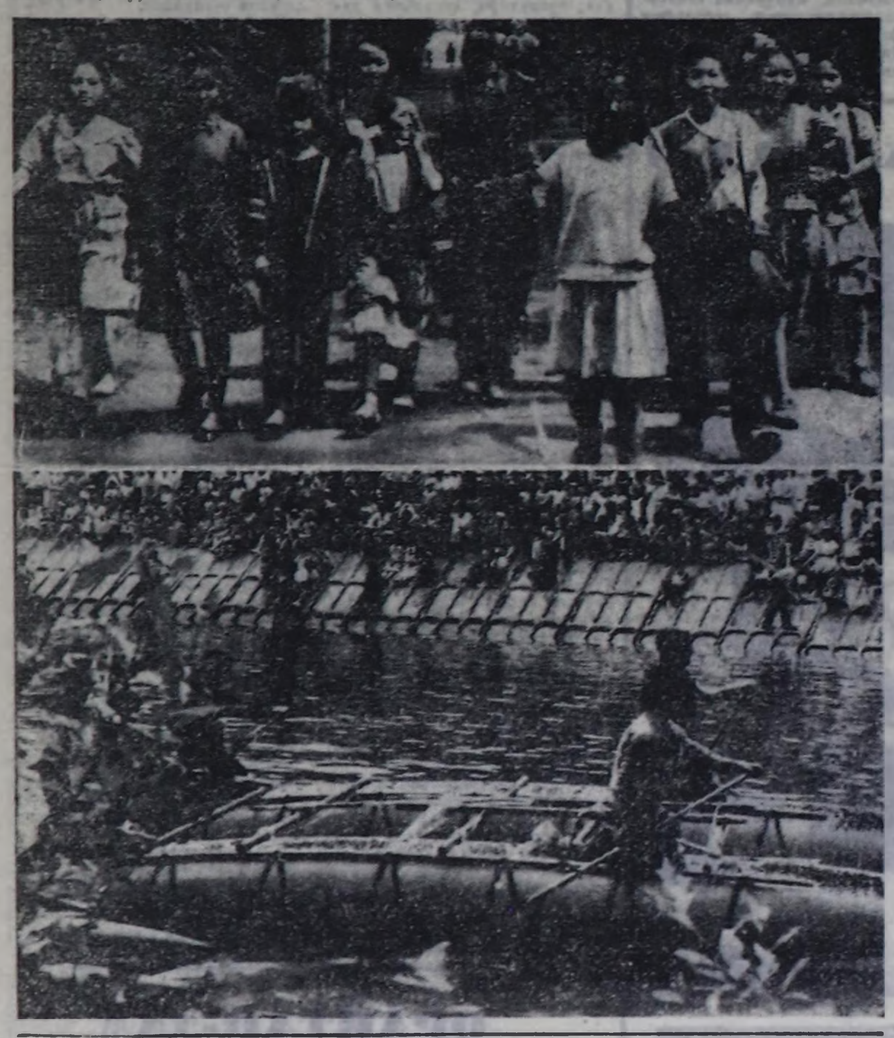

ЧОГААЛДАР ЫЫНДЫЗЫ

Тыва АССР-ниң улустуң чогаалчызы Степан Агбанович Сарыг-оолдуң поэзия болгаш проза чогаалдарының ийиги тому беш муң кезек тираж-биле чырыкче үнгенин моңчукчулар улуг өөрүшкү-биле утканнар. Ында уран-чечен байлак чурумалдарлыг шүлүктер, шүлүглелдер, тоожулар, чечен чугаалар кирген. Чечен сөстүң өзулуг мастери С. А. Сарыг-оолдуң бүгү жанрларга бижээн чогаалдары кажан-даа имистелбес, солун, чүге дээрге оон чогаалдары амыдыралдың тереңнинден үзүп алдынган, чонуң аас чогаалы-биле, чаңчылдары-биле чоок холбашкынында, идеялыг утка-шынарының күштүү база ында сиңген.

Улуг хемчээлдиг чаа чыныдыда 1934 чылдан 1981 чылга чедир бижиттинген шүлүктер, баллалалар, шүлүглелдер киргеп, ылангыя «Саны-Моге», «Аллын-кыс», «Ильичиниң көрүп чор мен», «Арыг кыс сен», «Маадыр-ие Бүннаа», «Тиилеп кээр сен», Улут-Хемним», «Үжен харлаан», «Тыва бижим хайыразы», «Өдүүктер», «Торгалыг», «Инакшаанымы күштүг» болгаш оон-даа өске чогаалдар моңчукчуларының сеткил-сагыжын ам-даа хайыктырбышаан.

Оон ынай проза чогаалдарындан «Белек» деп патриотчу ужа-шынар-биле доллуулган солун тоожузу база киргеп. С. А. Сарыг-оолдуң шылгарангай чогаалдарының дугайында допчу тайылбырны хоочун шүлүкчү Юрий Кюнзегеш бижээн.

Саяно САНДАН.

Спорттуң национал хевирлеринге Спартакиада

СТАДИОНГА БОДАЛДАР

Бо дыштаныр хүннерде кызыгаалар болгаш оон аалчылары чалдаараан. Культура болгаш спорт талазы-биле оюнар хөй болган. Аная чүгле дыштаныкчыларның идепкейлиг киржири негеттинген.

Үш хүреш талазы-биле республика Спартакиадазы болуп эртмен. Аная 200 ажыг моге хүрешкен. ССРЭ-ниң болгаш РСФСР-ниң спорт мастерлери база киришкен. Хакас күреске дөрт ацы деңзиниң могелери хүрешкен. 58 кг деңзиге Алексей Нордуп-оол, 66 кг деңзиге Дада Полихов, 74 кг деңзиге Сергей Биче-оол, 74 кг-дан өөр деңзиге Александр Калбак бирги черлерни алгаш, боттарының деңзилериге республика чемпионнары болганнар.

Бурят барылзда хүреш база дөрт деңзиге болган. Аная бежен ажыг моге күжүн шепешкен. 60 килограмм чедир деңзиге Александр Казак, 70 кг деңзиге Кан-Демир Монгуш, 82 кг деңзиге Бежендей Күжүгет, 82 кг-дан өөр деңзиге Аас Монгуш чемпионнаанар.

Тыва хүрештің могелери сес деңзиге хүрешкен. Ийи хүн иштинде чидит деңзиделиг түнелиде боттарының деңзилериге Маадыр Монгуш (52), Михаил Норбу (57), Маадыр Куулар (62), Святослав Оюлар (68), Олег Монгуш (74), Бежендей Күжүгет (82), Амир Монгуш (90), Василий Оюлар (90-дан өөр) тиилекчилер болганнар.

Шаннаалдыг чер алган могелерге Тыва АССР-ниң Күш-культура болгаш спорт талазы-биле күрүне комитетиниң бирги, ийиги болгаш үшкү черлелер аайы-биле дипломнарын тыныскылаан. Бирги чер алган могелерге өртектиг шаннаалдарны тудуская.

«Азия төөр» шаннаа дээш маргылдаа болгаш мидыг ыяк бе, көрүкчүлер бо удаада эвээш болган. Маргылдааларны «Совет Тыванын 5 чылы» стадионга эрттирерге, чон черле шоолуг чыыгбаан. Оон чылдагааны ол стадионда олурар олуттарының эвээши, болу ажык черде турып турар болгаш хүн ыяг болурга көрүкчүлер эвээш кеп турары магатчок.

Ол ышкаш суксун аймаа садар буфеттерни баш удур чугаалажыр, аъш-чем садыгларыбиле баш удур аугуржулгаларны чорудар ужурлуг. Черле мичаш кайы-даа стадионга аъш-чем садыгларын шоолуг эвес. Улуг доорайларда болза пирожкилерни, ижер суксунларны стадион иштинде олурар чон аразынга кылаштап турган бежин садыглаа турар болгай. Бир эвес садыгжылар чедишпес чүве болза, садыг учин ишчезиниң сургуулдарын чүге киприштирип болбас деп. Ол айтырыгларны хүреш федерациязы болгаш спорт иштиледеринің удуртукчулары чугаалажып көөру артыр.

Тывада бир дүгаар тутулган стадионуң иштики дериилгези болгаш ...кеску агитация ам-даа эвээш. Стадионуң дөрт талаларынга олурар сандайларны кылыры, черле ону амыр үеним байдалынга таарыштыр тузары негеттинин турар. Спорт дериилер каттыжышкыны (директору В. А. Андреев) стадионну эде дериирине сагыш салыры күзеңчиг.

Моон мурнунда маргылдаларга чонуң чурумнуг болуп турганын мактап турган болгай бис. Бо удаада чурумнуг шала «аскан» турганын чамдык көрүкчүлер болгаш келген залчылар кайгаан боор. Тиилеп могелерге шаннаалар тыныс дээш орус дыл кырынга чарлай бээрге, сыгырып, сулыларының үнүн ыышы часкашкыннары-биле үзе шаан, эчок чоруктарны көргүзүп турган. Ол кезек олурган аныяктарның болгаш ортумак назынныг улустарының аратында хоочун культура болгаш спорт ажылакчылары бээр бар болуу. Ыныг эштер боттарын ында олурган аныяктарга чараш эвес чаныс көргүзүп турар.

Стадионга чүгле тывадан чарлап, шаннаа-мактаар дээр болза окта шын эвес. Бистерниң оюн-тоглаарысты, культуравысты сонуургап келген улустуң сагыш-сеткилинге чүү артып каарын?

Кижи бүрүзү бодунуң культуразын белгилеп, хөй-ниитте черинде бодун ол билири күзеңниг. Келген залчылаага болгаш көрүкчүлерге чаршыныг чоруувусту көргүзүп алгаш. Чидиг маргылдажып турар спортчулаарывысты-даа хүндүлеп.

Монгуш ӨЛЗЕЙ-ООЛ.
ЧУРУКТА: деңзи аайы-биле тыва хүреш.

ЧАРЛААЛДАР БЮРОЗУ

ИЮНЬ 5
БИРГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

6.30 120 минута. 8.35 Барымдаалыг фильм. 8.55 «Бистиң студиядa «Антон-квартет». 9.10—10.45 «Хоорай кыдыында эмнелге». Уран-чечен фильм. 3-4 серилалары. 16.50 Уруглар фильм. «Электроникти ужуралдары». 1-ги серилалы. 18.00 «Эмин, хөгжүм!» «Делегсийни балет лагерь». 18.30 «Ие». 19.00 Мультфильм. 19.10 «Хоорай кыдыында эмнелге». Уран-чечен фильм. 5-6 серилалары. 21.00 «Ие». 21.30 «Ийе, дээрги премьер-министр». Уран-чечен телефильм. 1-ги фильм (Великобритания). 22.10 «Парлалга клуубу» көргүзүп тур. 22.55 «Бо үш бүзүреллиг карта». Уран-чечен фильм. 00.20—00.45 Медээлер.

ИЙИГИ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

8.00 Эртенги гимнастика. 8.15 Уругларга фильм. «Вундеркинд турганым». 2-ги серилалы. 9.20 Ритмиг гимнастика. 9.50 «Цирк артистери Емолаевтер». Фильм-концерт. 10.05 Мультфильм. 10.55 Татар АССР-ниң ыры болгаш танцы ансамблиниң концерти. 11.35 Барымдаалыг фильм. 12.15 — 13.30 «Күрүне кызыгаары». Уран-чечен фильм. 3-ку фильм. 1-ги серилалы.

КЫЗЫЛДАН

17.00 «Дугаржап Дашиев ырлаар». Фильм-концерт. 18.00 «Кандыг чорун тур сен, студент?» Улус депутаттарының Москванын дээди өөредилге черлериниң студентилери-биле ужуражышкыны. 18.20 «Азия төөр». Программада: Медээлер. XXII область партконференциязында. «Бүгүн — Долгандыр турар хүреелдеп камгалаарының делегей хүнү». «Рынокта өртектер үнелер». 18.50 Медээлер. 18.55 Чарлаалар.

МОСКВАДАН

19.00—00.30 Информастыг программа. Чапсарда (20.00— «Тамчыктыг удунар, чаштар'». Куралыында: барымдаалыг фильм. Гандболга чуртун шилиндек командазының дутаймда.

ҮШКҮ ПРОГРАММА
МОСКВАДАН

17.00 РСФСР хоорайларының телестудиялары. «Лешшының салгакчылары». 17.30 Ритмиг гимнастика. 18.00 Теннис. Франциядан замчыдыла. 18.30 — 19.00 «Ие».

КИНО

ИЮНЬ 5

«НАЙЫРАЛ»: «Стук в двери» 9.30, 11.30, 13.30, 15.30, 17.30, 19.30 шактарда.

Видеозал: «Я — против» 10.00, 12.00, 14.00, 16.00, 18.00, 20.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: «Сказка о прекрасной Айсуду» 9.00, 12.20, «Как теперь вас называть?» 10.20, 13.40, «Идеальное преступление» 15.40, 19.50, «Городок лотосов» 17.40 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Хроника ситаны-младшего» 15.20, «Атлантик-сити» 13.20, 18.00, 20.00 шактарда.

«ЕНИСЕЙ» и-6: «Канрылыская девушка и пхеньянский парень» 17.30, 19.10 шактарда.

«ЛЕТНИЙ»: «Аварийа» — дочь мента» 14.00, 16.00, 18.00 шактарда.

«ВОСТОК»: «Пришелец» 15.00, «Родные берега» 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

ӨӨРЕНИРИН КҮЗЭЭННЕРГЕ

Тываның көдээ ажыл-агый техникуму 1990-1991 өөредилге чылында хүндүсүү салбырынга 10 класс дооскаларны 2-ги курсаа дараазында мергежилдерге немелде сургуулдар ыылыр хүлээн алырын чарлап тур: «Көдээ ажыл-агыйны электрожилери болгаш автоматчыдары» «Көдээ ажыл-агыйны механизаторлары».

Өөренип кирерин күзээннер дараазында эртемнерге шылгалаларны дужаар: литература (чогаалдыг), математика (аас-биле).

Биллириишкиннерге дараазында документилерни кожар:

1. Эртемнинин дугайында документ (болуп).
2. Совхозтан чоруткан бижээн.
3. № 086 майык ёзугаар эмчи шынылгазы.
4. Характеристика.
5. Чурттап турар черинден шынылга.
6. Ажылдап турар черинден шынылга.
7. Күш-ажыл дептериндеи ушта бижилилге.
8. 3×4 демчээлдиг 6 фото-чурук.

Хүндүсүү салбырга кирерлер июль 15-тен июль 30-ге чедир кирериниң шылгалдаларын дужаар.

Келир адреси: Кызыл хоорай, Дружба кудумчузу, 2а, телефон: 3-25-53.

• • •

Тыва АССР-ниң Культура министерствозу культураның болгаш уран чүүлдүн дараазында дээди өөредилге черлериниң хүндүсүү салбырларына конкурстан дашкаар студентилерни хүлээн алырын чарлап тур:

1. Новосибирскиниң М. И. Глинка аттыг күрүне консерваториязы. Үрер хөгжүм херекселдери, удуртуп хөгжүм херекселдери, фортепиано мергежилдерге.
2. Красноярскиде күрүнеиин уран чурулга институту. Уран чурулга, шугумнар, шыйлыгар ажылган чуруур, скульптура мергежилдерге.
3. Күш-ажылдың Кызыл тыва болгаш Улустарының хайыралы орденнериг А. В. Луначарский аттыг театр уран чуулдуунуң күрүне институту. Шин режиссёрлары, театроведение мергежилдерге.
4. Чөөн-Сибирьиин күрүнеиин культура институту. Чыдыгышкын ажылдакчылары, библиотековедение болгаш библиографии мергежилдерге.
5. Кемеровода күрүнеиин культура институту. Культурачыдыгышкын ажылдары, библиотековедение болгаш библиография мергежилдерге.

Айтырыгларны дараазында чердеп билип ап болур: Кызыл хоорай, Советтер бажыны, Культура министерствозу, кадр киллизи, телефону: 3-23-83.

• • •

«Совет Тываның 5 чылы» стадионга июнь 10-да «Енисейде Азия төөр» деп МАР-ның артистериниң, Бурят болгаш Тыва АССР-лериниң уран чуулдүн мастерлериниң уран чуулдүн улустар аразының байыылыг эрттирер.

Концерт 17 болгаш 20 шактарда болур.

Билеттерни филармониянын кассазында салып турар. Коллективтиг чагыларны акыы болу-биле болгаш счёт-биле хүлээн ап турар.

Айтырыг салын дараазында телефоннарже болган болур: 2-55-19, 2-55-69.

• • •

Уран чуулдун ол байыылын эрттирери-биле холбаштыр Тываның күрүфилармониязынга штаттан дашкаар биллеттер таварын садары-биле ажылдакчылар дарый керегленнинин турар. Телевизи дугурашулга өзугаар болур.

Тус черде хөөр биллиделгиг, 19 хар четкен гамалтыларны хүлээн алыр. Ол дугайында билип алыры-биле дараазында телефоннарже болгаар: 2-55-19, 2-46-02.

• • •

Шагаан-Арыг хоорайда № 8 профессионал-техникатыг училище 1990—1991 өөредилге чылында сургуулдар хүлээн алырын чарлап тур.

Училищеге 8 болгаш 10 класс дооскан 15-тен 25 хар чедир назылыг оолдар, кыстарны хүлээн алыр.

8 класс дооскаларның өөренир хуусаазы үш чыл. Дараазында мергежилдерни чедип алыр:

1. Демир-бетон болгаш кан конструкциилерни дашкы-монтажиниги.
2. Чазаныкчы, бызаанчы.
3. Штукатур-маляр.

10 класс дооскаларның өөренир хуусаазы 8-10 ай. 3-ку разрядтың талазы-биле дараазында мергежилдерни чедип алыр:

1. Демир-бетон болгаш кан конструкциилерни дашкы-монтажиниги.
2. Хол-биле электрикаңнаачы.
3. Штукатур-маляр.

Училищени дооскан соонда мергежилиниң аайы-биле диплом бээр.

Училищеге кирерде дараазында документилер хереглеттинер:

1. Директорнуң адынга биллириишкин.
2. Эртемнинин дугайында документ.
3. № 286 майык ёзугаар эмчи шынылгазы.
4. Чурттап турар черинден шынылга.
5. Паспорт азы төрүттүнгеи дугайында чеченелел.
6. 3×4 см демчээлдиг 6 фото-чурук.

Биллириишкинни болгаш документилерни хүлээн алыр комиссия 1990 чылдың июнь 10-дан сентябрь 1-ге чедир хүлээн алыр.

Өөренип кирерин күзээннерниң кичиигейниге

Училище халас өөредир, хүнде 4 катап чемгерер, ыныхкеп, дүктен аргаан спортну хептер-биле болгаш общежитие-биле хандырар.

Сургуулларның өөренир турганы база бүдүрүлге практиказының үеинде ажылдааны дээш телевиренің 50 хуузун алыр. 10 класс дооскаларга болгаш шерег албанныдан халажын келгеннерге

• • •

Кызылдың медицина училищезе 1990—1991 өөредилге чылында хүндүсүү салбырга дараазында мергежилдерге сургуулдар хүлээн ап турарын чарлап тур: «Эмнээшкин хөрээ» (фельдшер) — өөренирнинин хуусаазы 2 чыл 6 ай, «Сестра хөрээ» (медицина сестразы) — өөренир хуусаазы бир чыл 10 ай.

Он класс дооскан 30 хар четтеен назылыг кижилерни хүлээн алыр.

Кирериниң экзаменнери: орус дыл болгаш литература — сочинение, диктант, биология — аас-биле.

Училищеге кирерлер хүлээн алыышкын комиссиялынга дараазында документилерни кирер: чогуур хевирге бижээн биллириишкин, ортумак школаның дугайында аттестат (болу-биле), № 086 хевириниң медицина шынылгазы, күш-ажыл дептериндеи ушта бижилилге, оны администрация бадыткаан болур. 3×4 см демчээлдиг 6 фото-чурук, тиин районнуң эмнелгезиниң код эмчизиндеи чоруткан бижик.

Паспортун, шерег документизин болу ап алгаш келир.

Шерег-ажылдың дугайында документилер хереглеттинер:

1. Директорнуң адынга биллириишкин.
2. Эртемнинин дугайында документ.
3. № 286 майык ёзугаар эмчи шынылгазы.
4. Чурттап турар черинден шынылга.
5. Паспорт азы төрүттүнгеи дугайында чеченелел.
6. 3×4 см демчээлдиг 6 фото-чурук.

Биллириишкинни болгаш документилерни хүлээн алыр комиссия 1990 чылдың июнь 10-дан сентябрь 1-ге чедир хүлээн алыр.

Өөренип кирерин күзээннерниң кичиигейниге

Училище халас өөредир, хүнде 4 катап чемгерер, ыныхкеп, дүктен аргаан спортну хептер-биле болгаш общежитие-биле хандырар.

Сургуулларның өөренир турганы база бүдүрүлге практиказының үеинде ажылдааны дээш телевиренің 50 хуузун алыр. 10 класс дооскаларга болгаш шерег албанныдан халажын келгеннерге

• • •

Биллириишкинни июнь 1-ден июль 31-ге чедир хүлээн алыр. Кирериниң экзаменнери июль 15-те эгелээр, хүлээн алыышкын август 15-ке чедир болур.

Училищениң адреси: Кызыл хоорай, Кечил-оол кудумчузу, 2 «а». Телефон № 2-41-19.

• • •

Новосибирскиде харылзааның А. В. Псурцев аттыг электротехника институзу бирги курстун дараазында хүндүсүү болгаш бот-өөредилгиг салбырларына студентилер хүлээн ап турарын чарлап тур: «Автоматчыттынган электроарылзаа», «Хөй каналдыг электроарылзааның» дараазында салбырлар:

а) хөй каналдыг электроарылзаа

б) харылзаа дериг-керекселлерин зетен тургузары болгаш харылзаа тудугларын, радио болгаш телевиденне дамчыдылаарын, харылзаа экономиказын болгаш эргелеп башкарылгазы.

Хүндүсүү салбырга биллириишкиннерни июнь 25-тен июль 15-ке чедир, бот-өөредилгиг салбырга — август 31-ге чедир хүлээн алыр.

Биллириишкинге дараазында документилерни кожар: ортумак школаны эртемнинин дугайында документ (болу-биле), характеристика, № 086 хевириниң медицина шынылгазы, 3×4 см. демчээлдиг 6 фото-чурук.

Хүндүсүү салбырга июль 16-дан август 5-ке чедир, бот-өөредилгиг салбырга июль 16-дан сентябрь 10-га чедир дараазында экзаменнерни тудар: математика (аас-биле), физика (аас-биле), орус дыл болгаш литература — сочинение.

Биллириишкинни болгаш документилерни дараазында адресте чоруур: 630125 Новосибирск, 125, Кирова, 86, Приемная комиссия.

Айтырыгны товаралын алыр чер: Кызыл хоорай, Колетов кудумчузу, 53, каалар кидзи. Телефон № 2-48-12.

• • •

Өвүр районуң Торгалыг ортумак школазын 1970 чылда дооскаларны 1990 чылдың июнь 23-те 10 шакта школага болур ужуражылгаже чалап тур.

• • •

Республиканың уран чүүл школазы чуруулга салбырының 1-ги клазынга 7 харлыг өөренгичилерни районнардан хүлээн алырын чарлап тур. Шылгаалага келирде 5-6 чураан чуруктар киирер. Хүлээн алырының шылгаалары 1990 чылдың июнь 4-тен 6-га чедир болур. Эртемнинин 9 шактан хүндүсүүнүн 12 шакка чедир дараазында адресте келир: Кызыл хоорай, Ленин кудумчузу, 2, № 32 класс.

• • •

31-ге чедир хүлээн алыр.

Биллириишкинге дараазында документилерни кожар: ортумак школаны дугайында документ (болу-биле), характеристика, № 086 хевириниң медицина шынылгазы, 3×4 см. демчээлдиг 6 фото-чурук.

Хүндүсүү салбырга июль 16-дан август 5-ке чедир, бот-өөредилгиг салбырга июль 16-дан сентябрь 10-га чедир дараазында экзаменнерни тудар: математика (аас-биле), физика (аас-биле), орус дыл болгаш литература — сочинение.

Биллириишкинни болгаш документилерни дараазында адресте чоруур: 630125 Новосибирск, 125, Кирова, 86, Приемная комиссия.

Айтырыгны товаралын алыр чер: Кызыл хоорай, Колетов кудумчузу, 53, каалар кидзи. Телефон № 2-48-12.

• • •

Өвүр районуң Торгалыг ортумак школазын 1970 чылда дооскаларны 1990 чылдың июнь 23-те 10 шакта школага болур ужуражылгаже чалап тур.

ТААКПЫДАН АДЫРЛЫЫЛЫ

Бо чылдың май 31-де Делегейниң таакпы тыртпас чоруккa турасказтаан хүнү «Уруглар, аныяктар таакпылаазын» деп девиз адаа-биле эрткен. Чүге, ыяап-ла, уруглар?

Таакпылаар дерээжен кижиниң төлү аваазының иштинге човаан-ла таакпыга чаңчыгар. Ындыг байдалга боттанып сагыраан чаа төрүттүнген уругнуң организими кандыг-бир дуглаалдыг, дериизи нормада 200-300 грамм эвээш, өзүлдүрүк багай болур. Таакпының ужуктары төрүттүнген соонда дораан ийикпе, азы каш чыл эрткенде илереп келир. Таакпылаар иштиг дерээжен кижиниң үреем кислородту чедир албас болганынзан оон нерв системазы үрелир. Оон ужуруулдан баш сөөгүнде, мээзинде кемдээшкиннер төрүттүнип турар уругларның саны көвүдээн. Ол ышкаш чаш төл ыяг сүүдүнден таакпының хөй хорадыг түүлдерин ап, организмниң камгалакчы механизмнерин чидирер. Оон кедереде уруг таакпы холуксаалыг сутте аар хорааннаып, чүрээниң согуу оожумнап, ижин-шөйүнүнү ажылдаастап, пакалаар ичелевес апаар. Ынчал болганда уругну арыг агаарга чыттырыптар база аваазы таакпылаастай бээр болза, уругнуң кыдымнаң бөйлалы катап эвилеп келир.

Эдээ-иелер, өөренгичилерни 70 хуузу ол баштай 15 хар четкен чыткаш, таакпыны шеп тырткан болур. Баштайгы шенелде соонда баш дескинер, хөөну булганыр, кустурар. Бо бүгүнү эдээдилер уругларга эскертиеин бралдажыр.

Уруглардың таакпыже тыртыла бээрниң чылдагааны улуг кижилерде, ада-иеде, башкыларда. Олар көзүлүүр таакпылап турда, уруглар оларның үлегерин эвелери чеп. Чажыннан таакпылаар улус аваазынга өскен төл чоорту таакпы чыдынга, ыжынга чаңчыгын, чайгаар-ла таакпылаксаар апаар. Чамдык эдээдин кыс уруглар таакпылаар кыс эштерин өттүнүп, оларның „көрааннга багай көзүлбес дээш ийикпе, азы артык дериизеи адырлып, арын алыр дээш таакпылап эгелээр. Таакпыдан ханның эргилдези баксыраан, оон уламнынан арын-шырайын өөр өөп, куурарып, саргарып, бырыжа бээрин олар билбестер. Таакпылаар кыс уруглар боттарының үе-чергелери уруглардан улуг, кыргын кестүр.

Никотин, таакпы ыжы нерв, чүрек, хан-дамыр системаның ажылын үреп, ханда кислородту эвээжелип, бүүүмелер солчулгазын баксыраар. Мындыг көргүзүглер уругну ергыып-доргуулап, өөредилгеге баксыраалы, шыганнарын күш чок болдурар. Оон ыныгы, никотин диш шаныга аарыг хуулуушкуннарны болдурар, дыштерни саргартып, буступ тоглаарыга чедирер, аас иштинин чыдын бакыырадыр, чем хайылдырар органнарның ажылдаарын өскертип, улуг-ыырыга, узун шөйүүлүге оюлганнарны тывылдырар. Таакпы чугу тынар органнарның ханаларынга чыпшынып, сиңе бергеннинден бронхит тыптын, узук чок курсаг хаартынчык чедүүлү болдурар.

Студентилер аразында таакпылаар чорук иептерсигей. Бирги курска киргеи эр кижилерниң 20-40 хуузу, хөрээженнерниң 4 хуузу таакпылаар болза, үстүкү курска 60-90 хуу чедир өөр бээр. Ылаңгыя студент чылдарда таакпының салларындан организмге вар варыглар тыптыр. Кислородтуң чедишпезиниде хан базымышкыны улгадып, судал согуу дүргедеп, ханче ареналаннын үнерге көвүдеп, дамырлар ханазы тарлаар.

Никотин наркотиктерге хамаарыр болгаш, организм аваа дүргеи чаңчыгын, оон адырлыры бергедей бээр.

«Тура чокта күш чок, дус чокта амдан чок» дээн ышкаш казының байлалы дээш сеткилге хөлзеп-дүвүреп эгелээн тура-соруктуг кижилер ол багай чаңчылыннан адырлын ыыдаптар болза, болумга-даа, болганыыр кижилерге-даа бүүмнег түүлүг кылганы ол боор.

Лидия КОМЛЕВА.
Республиканың Кадыкылы төвүнүн инструктору.

667000. Кызыл хоорай. Красноармейская, 100

Редактор
В. Ф. ЧАДАМБА

ТЕЛЕФОННАРЫ: ◆ редактор — 3-43-34; ◆ ораланчылары — 3-33-91; 3-34-17; ◆ приемная — 3-34-26; ◆ харыысалгалы секретарь — 3-34-92; ◆ ораланчылары — 3-45-93. Кылдыстер ◆ партийжи амыдыраа — 3-36-82; 3-36-25. идеология — 3-34-57; ◆ совет гургузут — 3-34-98; 3-41-23; ◆ улетпур — 3-34-49; 3-36-73; ◆ агроулетпур — 3-41-16; ◆ культура — 3-39-15; ◆ информация — 3-37-11; ◆ чагаа киллизи — 3-39-03; 3-34-39; ◆ өчүлга — 3-34-93; корректорлар — 3-37-11; ◆ чедугукчулер — 2-27-41; ◆ солун челбейн Зарганда — 2-32-75; ◆ бухгалтерия — 3-43-41.

Чылда 300 катап үнер
Хемчээли 2 варлалга амазы
Тиражы 28000 экз.

Тыва АССР-ниң Ноян үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының хереглеттинин талазы-биле күрүне комитетиниң типографиязы. Кызыл, Щетинкин болгаш Кравченко кудумчузу, бажын № 1.

Чыгыр № 427.

Индекс 54241

ТС—00803